

ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΠΕΡΔΙΚΗΣ

**ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΜΕ ΤΙΣ ΜΙΚΡΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ
ΚΑΙ ΕΝΑ ΔΙΗΓΗΜΑ**

Θεσσαλονίκη, Νοέμβρης 2004

Φωτογραφία εξωφύλλου: Οικογενειακό αρχείο
Επιμέλεια κειμένου: Θεανώ και Στέλλα Περδίκη
Γραφικά: Σοφία Περδίκη

Το Περιβόλι με τις μικρές ιστορίες του Γιάννη Περδίκη.

Οι ψηφίδες μιας παράστασης; Όχι. Οι ψηφίδες για πολλαπλές αναπαραστάσεις. Κάπως αιρετική αυτή η άποψη θα μπορούσε να σκεφτεί κάποιος. Αίρεση όμως δεν είναι το βίωμα, η προσωπική αντίληψη, η πρόσληψη και η αναπαράσταση του κόσμου; Η αίρεση δεν είναι κατ' ανάγκη, όπως έχουμε μάθει, αρνητική. Είναι κι η απαρχή του καινούργιου, του διαφορετικού, του νεωτερικού. Είναι το παράθυρο σ' άλλους κόσμους, διπλανούς, παράλληλους, ανεπίσημους κι όμως υπαρκτούς κι ίσως καλύτερους. Η μνήμη, ως νοητικό κατασκεύασμα, δεν ξεφεύγει απ' αυτό το πλαίσιο. Ο συμπατριώτης μου Γιάννης Περδίκης με το «Περιβόλι με τις μικρές ιστορίες κι ένα διήγημα», θα μπορούσε νά' ναι αιρετικός. Όχι για τον ίδιο. Για όλους τους άλλους. Φίλους, ομοϊδεάτες, ευγενείς ιδεολογικούς ανταγωνιστές κι αντιπάλους. Μα κυρίως αιρετικός για την εποχή μας. Δεν διεκδικεί ο «Ιονέλλης» δάφνες συγγραφικές. Μεταφέρει μέσα από τις αράδες των μικρών ιστοριών του αγωνίες, προτάσεις κι ελπίδες.

Η καθημερινότητα, οι χαρακτήρες των πρωταγωνιστών, οι συμπεριφορές κι οι στάσεις τους απέναντι στα λιγότερο ή περισσότερα σημαντικά, οι αλλαγές που συντελούνται στο ευρύτερο περιβάλλον, οι εξελίξεις, που καθορίζονται έξω απ' τη μικρή κοινωνία του χωριού, οι συγκρούσεις ανάμεσα στις αρχαϊκές, παραδοσιακές κοινωνικές δομές και τις προσαγές των μοντέρνων καιρών, οι απαιτήσεις της αστικοποίησης, η συνάντηση με τον άλλο, τον «ξένο» ξεπροβάλλουν γλαφυρά μέσα από την αφήγηση.

Ο λόγος λιτός, δωρικός κι απέρिटτος, όπως ο ηχός του αργόσυρτου χορού στο Κ-νικι. Οι εντάσεις της αφήγησης στους εναλλακτικούς ρυθμούς του συγκαθιστού. Η κοινή συνισταμένη ο χώρος. Αυτό που τον δένει, τον εξανθρωπίζει και τον καθαγιάζει είναι η οικογένεια. Τα αισθήματα ενός άνδρα και μιας γυναίκας (ο Κούσιος κι η Αγγέλα) καθορίζουν όχι μόνο το δικό τους μέλλον, αλλά και τη σχέση των οικογενειών τους. Η αγάπη τους μεταφράζεται σε συνύπαρξη, κοινές αγωνίες, αλληλεγγύη ανάμεσα στα μέλη των δύο γενών.

Τυχόν άλλη στάση δρομολογεί εξελίξεις σε αντιθετική κατεύθυνση.

Δεν είμαι σίγουρος αν οι κτηνοτρόφοι κι οι απόγονοί τους καμαρώνουν για τον ετεροχαρακτηρισμό των Περιβολιωτών ως «αγρόσκυλα» με βάση την εξήγηση που δίνει ή που άκουσε ο συγγραφέας. Σίγουρο είναι, ότι, όπως και πριν έναν αιώνα το σύνολο των παραγωγικών τάξεων, προσλαμβάνουν κι εξηγούν τα γεγονότα που συνέβαλαν στην απόδοση αυτού του χαρακτηρισμού διαφορετικά. Και αν δεν τον θεωρούν τίτλο τιμής, τον θεωρούν εκδήλωση ζηλοφθονίας των γειτόνων, καθώς στην πράξη τους εξασφάλισε σε χρόνους περασμένους και λιγότερο ευγενικούς τις αναγκαίες εκτάσεις για τα κοπάδια με τις δεκάδες χιλιάδες πρόβατα και τους αναρίθμητους αργιλέδες των αλόγων. Έναν αιώνα μετά τα караβάνια φύγανε χωρίς επιστροφή, οι κυρατζήδες προτίμησαν τις ασφαλτοστρωμένες αυτοκινητόστρατες. Οι νέοι ασφαλτόστρωτοι δρόμοι κατήγησαν τις εποχές για το Περιβόλι. Μείνανε, ευτυχώς, τα κοπάδια των προβάτων να φέρνουν την άνοιξη, να ορίζουν τον κύκλο των

εποχών σε πείσμα των καιρών και να θυμίζουν, ότι το Περιβόλι έχει «δεκατρία συνορώματα»...

Τα συνορώματα. Μια έννοια με πολλά περιεχόμενα. Στις μικρές ιστορίες του Γιάννη Περδίκη περιγράφονται με γλαφυρό τρόπο αρκετά απ' αυτά. Η ανόρθωσή τους, το γκρέμισμά τους, η διακριτική κατάργησή τους. Κάπως έτσι και στο κοινωνικό πεδίο, απ' το παράθυρο, απ' όπου εκπαραθυρώθηκε η «πίτα της Μαρούσιας», μπήκε ο σύγχρονος άνεμος, άνοιξε την πόρτα και σ' αυτή ξεπροβάλλει η Θεανώ, κυρά του σπιτιού κι άξια εκπρόσωπος αυτού. Αναρωτιέμαι αν στο βλάχικο σπίτι τον πρώτο και καθοριστικό λόγο είχε ο «αφέντης» ή η «Μάνα»! Μήπως απλά άλλαξαν τα επιφαινόμενα; Είναι δουλειά του ανθρωπολόγου, σκέφτομαι, να το ψάξει. Απ' την άλλη όταν κάποιος είναι παντρεμένος, κακά τα ψέματα, τον προσδιορίζουν ως «Γιόργι αλί Μαρούσι», δηλώνοντας έτσι την έγγαμη κατάστασή του και την ευρύτερη κοινωνική αποδοχή της. Αυτό εξηγεί και την αποδοχή του Μπάρι απ' το συγγενολοϊ της μέλλουσας γυναίκας του. Όπως επέτρεψε προηγουμένως τον άλυτο εσωτερικό, μυστικό δεσμό του Αλέξη για την Αγγελική.

Με κορδέλα τις δαντελωτές κορφές της Πίνδου και ταχυδρόμο τον αγό των πεύκων. Βουνοκορφές στη σειρά, ντυμένες στους τόνους του πράσινου με γκιορντάνια από βράχους και μπιλιτζίκια τα νερά των ρυακιών. Κι οι δρακόλιμνες; Το αιώνιο φυλακτό. Το ακοίμητο μάτι του καλού δράκου. Η ιεραρχία της φύσης, ο κώδικας των βουνών. Τάξεα. Η καθορισμένη σειρά.

Κάπως έτσι φαντάζει κι η αυστηρή ιεραρχία στο χορό του Κ-νικι, που την επιτηρεί ο αγέρωχος όγκος του Κουλέου, την απαλύνει το χάδι του Φάγκο-Β□μτου, τη γλυκαίνει ο ηχός του βιολιού του Νούσια και την εξαφανίζουν η ματιά της καλής, η απαρχή της ελπίδας.

Σ' αυτή την καθοριστική ματιά ο συγγραφέας βλέπει και την ύπαρξη, τη συνέχεια του Περιβολιού ως μιας μεγάλης οικογένειας, απλωμένης στα πέρατα του κόσμου κι όμως προστατευμένης κάτω απ' τα φτερά των αετών του Κουλέου...

Στέργιος Λαΐτσος

ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΜΕ ΤΙΣ ΜΙΚΡΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Πρόλογος

Η μνήμη λειτουργεί με τους δικούς της νόμους. Η καθημερινότητα επαναλαμβανόμενη διανύει το χρόνο χωρίς να δημιουργεί εντυπώσεις. Οι άνθρωποι θυμούνται και αφηγούνται όσα τους εντυπώθηκαν σαν σημαντικά ή όσα δημιουργούν ιδιαίτερα ευχάριστη ατμόσφαιρα, με μια διάθεση κριτικής για πρόσωπα και καταστάσεις. Ο χρόνος διαφοροποιεί τις μνήμες απορρίπτοντας ή αποκρύπτοντας το περιττό και κρατώντας την υποκειμενική ουσία με μικρές ή μεγάλες προσθήκες. Κάπως έτσι φαντάζομαι να λειτουργεί και η διαδικασία δημιουργίας του μύθου. Αυτά που ακολουθούν είναι μικρές ιστορίες που άκουσα ή έζησα ο ίδιος στο Περιβόλι. Αρχίζουν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και φτάνουν μέχρι τις μέρες μας. Πρωταγωντιστές ή αφηγητές είναι συγγενικά και φιλικά πρόσωπα του χωριού.

Ο γάμος

Πριν από το γάμο του παππού μου Κούσιου με τη γιαγιά μου Αγγέλα, λένε ότι υπήρξε ένταση στις σχέσεις μεταξύ των δυο οικογενειών, των Περδικαίων και των Παπαθανασαίων. Οι λόγοι είναι άγνωστοι σε μένα. Ήταν γείτονες. Τα σπίτια τους, πάνω στο δρόμο που οδηγεί στη βρύση του Δούκα, απείχαν μεταξύ τους εκατό περίπου μέτρα. Για να αποτραπεί ο κίνδυνος διάλυσης του αρραβώνα, που θα ήταν μεγάλη ντροπή, αποφασίστηκε να δώσουν τη λύση, την ημέρα του γάμου, οι ίδιοι οι μελλονύμφοι. Θα συναντιόνταν μόνοι τους στη μέση της διαδρομής, ανάμεσα στα δυο σπίτια,

θα συζητούσαν τις διαφορές και, αν συμφωνούσαν, θα έδιναν σήμα να συνεχιστεί η διαδικασία. Σε αντίθετη περίπτωση θα επέστρεφε ο καθένας σπίτι του. Έτσι κι έγινε. Με το γαμπριάτικο ο Κούσιος και με το νυφικό η Αγγέλα ξεκινούν για τη συνάντηση. Οι στιγμές ήταν κρίσιμες. Έξω από τα σπίτια τους τα δυο σόγια, με αρματωμένους τους άντρες για παν ενδεχόμενο, περιμένουν με αγωνία. Σε λίγη ώρα, κάνει νεύμα με το χέρι ο Κούσιος κι ανταμώνουν όλοι μονιασμένοι, ακολουθώντας το ζευγάρι προς την εκκλησιά. Πρέπει να ήταν το 1898.

Τα ξαδέλφια του πατέρα μου, ο Νάσης Ρίζος, ο Γιαννάκης Ντόντος και ο Γιώργης Παπαθανασίου, έλεγαν χαριτολογώντας πολλές ιστορίες και τις επαναλάμβαναν κάθε καλοκαίρι που βρισκόμασταν στο Περιβόλι μετά τον πόλεμο, σαν να ήταν για πρώτη φορά. Θα πω μερικές που έχω συγκρατήσει:

Η Ελένη, η αδερφή σου, έλεγε ο Νάσης, όταν ήταν πολύ μικρή, της άρεζε να κυκλοφορεί το καλοκαίρι χωρίς βρακί κι όταν τη ρωτούσαμε, πού είναι το βρακί σου καλέ, αυτή μας απαντούσε πονηρά. Στεγνώνει, στεγνώνει!

Όταν γεννήθηκε η Φανή και είπαμε στον πατέρα σου: Πάλι κορίτσι Αλέξη; αυτός απάντησε: Μέχρι δώδεκα θα φτάσω και θα τον βγάλω τον γιο.

Ο πατέρας μου τραγουδούσε ωραία. Είχε μια χαρακτηριστική μεταλλική φωνή. Δεν χόρευε όμως ποτέ. Η μητέρα μου τραγουδούσε σπάνια αλλά στις επίσημες εκδηλώσεις συμμετείχε πάντα στο χορό. Αυτό το ήξεραν τα ξαδέλφια του και όποτε τους δινόταν η ευκαιρία τον πείραζαν. Μια μέρα που γύρισε από έναν

γάμο που έγινε στην Αβδέλλα τον ρώτησαν: Χόρεψες Αλέξη; Αυτός απάντησε: Χόρεψε η Σοφία ένα καρπατάκι! Βρε για σένα ρωτάμε, χόρεψες; Και πάλι αυτός τα ίδια: Χόρεψε η Σοφία ένα καρπατάκι!

Οι ιστορίες για τον Λάζαρο, τον αδερφό του πατέρα μου, αναφέρονταν κυρίως στη μεγάλη του μυϊκή δύναμη.

Ο πετροπόλεμος

Ένα από τα παιχνίδια εκείνο τον καιρό, ήταν ο πετροπόλεμος. Η γειτονιά μας, έλεγε ο Γιώργης, πολεμούσε με την απέναντι γειτονιά, τη Σφούρλα, με την οποία μας χωρίζει το ρέμα που ξεκινά από την Τσιούμα και φτάνει στον Ασπροπόταμο περνώντας από τον μύλο. Εμείς, με αρχηγό τον Λάζαρο, τις περισσότερες φορές, για να μην πω πάντα, τους κερδίζαμε. Περνούσαμε το ρέμα, τους κνηγούσαμε στον ανήφορο και τους αναγκάζαμε να κρυφτούν στα σπίτια τους. Μια μέρα που έλειπε ο Λάζαρος, τα βρήκαμε σκούρα. Είχαν περάσει αυτοί το ρέμα κι εμείς ταμπουρωθήκαμε στην Γκουρντουμπίλια. Ο Λάζαρος μάθαμε ότι ήταν στον κήπο της Έρης. Στείλαμε κάποιον να τον φωνάξει. Η πίεση ήταν μεγάλη, αλλά τη στιγμή που ήμασταν έτοιμοι να εγκαταλείψουμε και το τελευταίο προπύργιο και να κρυφτούμε στα σπίτια μας, ακούγεται από την πλαγιά του Προφήτη Ηλία, εκεί που είναι τώρα το ξενοδοχείο, η βροντερή φωνή του Λάζαρου: Ε! Ε! Ε! Πίσω και σας έφαγα! Μόνο με τη φωνή του οι αντίπαλοι τράπηκαν σε άτακτη φυγή!

Ο καπετάν Νταμπίζας

Φαίνεται πως ο Λάζαρος ήταν από τους ανθρώπους του χωριού με έντονη προσωπικότητα. Θα πρέπει να ήταν στα μέσα της δεκαετίας του '20 που το σχολείο διοργάνωνε θεατρικές παραστάσεις στην 'περιοχή', στον αυλόγυρο της εκκλησιάς του Άι Γιώργη, κοντά στο ιερό και κάτω από τον μεγάλο πλάτανο. Για αρκετές μέρες παιζόταν ένα έργο για κάποιους αρματολούς που ήρθαν σε αντίθεση με τους Τούρκους. Πρωταγωνιστής είναι ο αρχηγός των αρματολών ο Καπετάν Νταμπίζας που τον υποδύεται ο Λάζαρος. Δεν γνωρίζω την πλοκή, παρά μόνο την τελευταία σκηνή, όπως μου την έλεγε ο πατέρας μου: Ο απεσταλμένος του Σουλτάνου βρίσκεται με τον καπετάνιο και συζητούν 'φιλικά' για τα προβλήματα με τους κλέφτες. Κάθονται σ' ένα τραπέζι στρωμένο κατάλληλα, με αρνιά στη σούβλα και κεμπάπ, όπως ταιριάζει σε μια τέτοια επίσημη συνάντηση. Από τη μια μεριά ο καπετάνιος με τα παλικάρια του κι από την άλλη ο απεσταλμένος με τους δικούς του. Όλοι αρματωμένοι. Ο Τούρκος έχει εντολή να βγάλει από τη μέση τον αρχηγό για να ελέγξει την κατάσταση και γι' αυτό το σκοπό έχει προετοιμάσει το έδαφος. Ο ταβερνιάρης γεμίζει με μια κανάτα κόκκινο κρασί τα ποτήρια. Όταν φτάνει στον καπετάνιο, του βάζει κρασί κρυφά από άλλη κανάτα χωρίς να το καταλάβει κανένας. Δεκάδες χωριανοί άφωνοι παρακολουθούν τη σκηνή. Η Μαρούσια, η θεία του Λάζαρου, είχε δει την παράσταση και την προηγούμενη μέρα. Και τη στιγμή που σηκώνονται όλοι όρθιοι να πιουν τσουγκρίζοντας τα ποτήρια, ακούγεται δυνατά η φωνή της. Όχι Λάζαρε, μη το πίνεις! Θα σε φαρμακώσουν! Έχω στο αρχείο

αυτή τη φωτογραφία του θείου μου του Λάζαρου. Ντυμένος στην παραδοσιακή μαύρη στολή, με μαύρα μακριά γένια, ανέμελος και αρματομένος. Ως Καπετάν Νταμπίζας.

Η εκπαίδευση του γαϊδάρου

Η οικογένειά σας, έλεγε ο Γιαννάκης, είχε ένα γαϊδαρο για διάφορες δουλειές, κυρίως όμως για μεταφορές στον μύλο. Ήμασταν αμούστακα παλικάρια. Μια μέρα, εγώ κι ο Γιώργης, πάνω από τον μύλο, στην πλαγιά κοντά στο ρέμα, βλέπουμε τον Λάζαρο καβάλα στο γαϊδουράκι. Είχε δέσει ο αθεόφοβος τα μπροστινά πόδια του ζώου με την τριχιά και προσπαθούσε να του μάθει αριβάνι, τον επιτόπου καλπασμό του αλόγου. Μαθαίνει ο γαϊδαρος αριβάνι; Αλλά, αυτός εκεί! Τον μάλωνε κιόλας. Τότε, εμείς τρέξαμε σ' ένα άλογο που ήταν πιο πέρα δεμένο, πήραμε με τις χούφτες μας αλογόμυγες και χωρίς να μας δει, τις ρίξαμε στα καπούλια του γαϊδάρου. Το τι έγινε δεν λέγεται. Κλωτσούσε και γκάριζε το ζώο κι όπως είχε δεμένα τα μπροστινά του πόδια, πέφτει και ρίχνει και τον Λάζαρο, που ξαφνιάστηκε και δεν πρόλαβε ν' αντιδράσει. Κάτω ο Λάζαρος πάνω το γαϊδουράκι, πάνω ο Λάζαρος... αγκαλιά με το γαϊδουράκι, πέφτουν στο ρέμα. Εμείς τρομάξαμε. Ένα αστείο πήγαμε να κάνουμε! Όμως ο Λάζαρος δεν χάνει χρόνο, σηκώνεται και μας βάζει στο κυνήγι. Μέρες κάναμε να βγούμε από το σπίτι μας μέχρι να περάσει ο θυμός του!

Το πείσμα του γαϊδάρου

Πήγα μια μέρα παρέα με τον Λάζαρο στην Αβδέλλα, έλεγε ο Γιώργης, για να φορτώσουμε δυο

τσουβάλια σιτάρι και να τα πάμε στο μύλο. Στο γυρισμό φορτώσαμε και μερικά ξύλα που μας ζήτησε ο Αλέξης. Περάσαμε τη Βαλεαρά και σ' ένα μικρό ρυάκι, τι τον έπιασε τον γάιδαρο, σταμάτησε. Εγώ από μπροστά τον τραβούσα με το χαλινάρι, ο Λάζαρος τον σκουντούσε από πίσω... Τίποτε. Τότε κατάλαβα, για μια ακόμη φορά, το πόσο δυνατός ήταν ο Λάζαρος. Κράτα το χαλινάρι και τράβα, μου λέει και βάζει τον ώμο του κάτω από την κοιλιά του αλόγου. Ε ε ε... οπ! Και περνάει ο γάιδαρος το ρυάκι.

Παρόμοιες ιστορίες μας έλεγε κι ο πατέρας μου, όταν βρισκόταν στο Περιβόλι με τα ξαδέλφια του και θυμόταν τα παλιά. Για τον Τζιουτζίκα, τον μικρότερο αδερφό του και για το ραφείο που ήταν σε μια μικρή καλύβα, στην άκρη της αυλής του σπιτιού, δίπλα στον Σιουμουρέκη.

Το τσιγάρο

Τα ξαδέλφια μου, μικρότερα από μένα, έρχονταν συχνά να μου κάνουν παρέα στο ραφείο. Πότε μόνον τους και πότε μαζί με κανένα φίλο τους. Το είχαν κάνει στέκι το ραφείο για να στρίβουν και κανένα τσιγάρο. Ήξεραν ότι είχα καλό καπνό από τα Γρεβενά. Μια μέρα άκουσα μια κουβέντα από το παππού μου τον Γιάκα ότι κακομαθαίνω τα παιδιά. Καλά, είπα, όταν θα ξανάρθουν θα τους δείξω εγώ. Την άλλη μέρα τους βλέπω να πλησιάζουν. Κρύβω τον καλό καπνό και αφήνω δίπλα στη μηχανή το σακούλι με ένα σέρτικο καπνό από την Μπούλτζα. Ήταν και παλιός γιατί κάπνιζα απ' αυτόν, αραιά και πού, όταν μου τέλειωνε ο καλός καπνός. Έστριψαν τα τσιγάρα τους και με την

πρώτη ρουφηξιά τους έπιασε ένας βήχας που τον θυμούνται ακόμα. Από αυτό το γεγονός εμπνεύστηκε ο Τζιουτζίκας κι ένα ποίημα που το 'λεγαν τραγουδιστά: Βρε Αλέξανδρε μεγάλη, βρε Αλέξανδρε μεγάλη, δώσε μας κανά τσιγάρο. Βρε παιδιά ντροπή μεγάλη, βρε παιδιά ντροπή μεγάλη, να σας κάνω αυτή τη χάρη!

Το τηλέφωνο

Κατέβηκα μια μέρα στα Γρεβενά με το γαϊδούρι για κάποιες δουλειές. Ήρθε μαζί μου κι ο Τζιουτζίκας. Ήθελε να μιλήσει στο τηλέφωνο με τον Λάζαρο που ήταν στη Θεσσαλονίκη. Είχε μέρες να τον δει και τον πεθύμησε. Όταν φτάσαμε στο Τηλεγραφείο, εκεί κοντά στο σπίτι του θείου Τόλη, του είπα να δέσει τον γαϊδαρο και προχώρησα. Γύρισα σε λίγο και τι να δω. Είχε δέσει το ζώο πίσω από μια άμαξα! Τέλος πάντων, πάμε για το τηλέφωνο. Δίνουμε την κλήση, πληρώνουμε και περιμένουμε σ' έναν πάγκο. Είχε πολύ κόσμο που περίμενε. Πέρασε αρκετή ώρα. Περδίκης στο 3, ακούστηκε η φωνή του τηλεφωνητή. Πήγαινε στην καμπίνα του λέω και βλέπω σε λίγο τον Τζιουτζίκα να κοιτάει δεξιά, αριστερά, επάνω και να φωνάζει τόσο δυνατά που ακουγόταν ως έξω στην αίθουσα: Ω Λάζαρε, ω Λάζαρε, γιατί δε μ' ακούς, ο αδερφός σου είμαι. Ω Λάζαρε! Αναγκάστηκα να πάω στην καμπίνα και να του βάλω στο αφτί το ακουστικό. Πρώτη φορά τηλεφωνούσε.

Τα συχαρίκια

Σαν ποιητής ήταν αφηρημένος ο Τζιουτζίκας, ήταν όμως και πειραχτήρι. Όταν γεννήθηκες εσύ, απευθύνεται ο πατέρας μου σε μένα, ήταν οκτώ η ώρα

το βράδυ της Πρωτοχρονιάς. Στα Γρεβενά παντού ένα μέτρο χιόνι. Τρέχει ο Λάζαρος να πει τα συχαρίκια στους συγγενείς. Η Σοφία γέννησε παιδί! Επιτέλους ο Αλέξης έβγαλε το γιο! Όταν γύρισε τον περίμενε ο Τζιουτζίκας στο πλατύσκαλο της εξώπορτας. Πήγα σε όλους και είπα τα χαρμόσυνα για το παιδί. Ποιο παιδί; Κορίτσι είναι, του λέει. Ο Λάζαρος μένει μ' ανοιχτό το στόμα. Όμως προτού καταρρεύσει...είχε κάνει βλέπεις τόσο κόπο μέσα στα χιόνια να τρέχει από σπίτι σε σπίτι, βγαίνει η μητέρα μας και του λέει: Όχι Λάζαρε, σε πειράζει, δεν είναι κορίτσι, έλα να το δεις.

Το παραθυράκι

Ο Τζιουτζίκας αργότερα έγινε μεγάλος και γνωστός ποιητής. Ύμνησε όσο κανείς άλλος το Περιβόλι με τις φυσικές του χάρες, τα ήθη και έθιμα, τους ανθρώπους και την ιστορία του. Σ' ένα από τα ποιήματά του τον 'Αετό', που γράφτηκε στην ξενιτιά, εκφράζει την επιθυμία, όταν πεθάνει να θαφτεί στο Κουλέου, αλλά ν' αφήσουν στο μνήμα του ένα παραθυράκι για να μπορεί ν' αγναντεύει από κει το Περιβόλι με τους κατοίκους του, την καθημερινότητά τους, τις γιορτές και τα πανηγύρια.

Πολλά χρόνια αργότερα, όταν μετά την πτώση της χούντας επέστρεψε στην Ελλάδα ο Λουντέμης, τον άκουσα, σε μια εκπομπή στην τηλεόραση, να λέει: Μισώ τους νεκροθάφτες, όχι για το επάγγελμά τους που το σέβομαι όπως και τ' άλλα επαγγέλματα. Τους μισώ, γιατί στους τάφους δεν αφήνουν ένα παραθυράκι για να μπορούμε ν' αγναντεύουμε από κει τον κόσμο!

Τα αγρόσκυλα

Το Περιβόλι με τη Βουβούσα έχουν, εδώ και πάρα πολλά χρόνια, διαφορές για τα σύνορα σε μια τοποθεσία κοντά στο ‘Μπαϊτάνι’. Πάνω από έναν αιώνα διαρκούν τα δικαστήρια. Αυτό δημιούργησε μια αντιπαλότητα μεταξύ των κατοίκων των δυο χωριών η οποία πριν από τον πόλεμο είχε χαρακτηριστικά έχθρας. Μάλωναν για τα βοσκοτόπια αλλά και για την υλοτόμηση των δασικών εκτάσεων. Σ’ έναν τέτοιο τσακωμό, στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, δυο Περιβολιώτες έπιασαν πέντε ή έξι Βουβουσιώτες και τους εκτέλεσαν εν ψυχρώ. Λένε ότι τους έδεσαν στον κορμό ενός πεσμένου πεύκου και τους έκοψαν τα κεφάλια. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή για το τραγικό συμβάν, ο εκτελεστής τους έδεσε με τέτοιο τρόπο, ώστε σημαδεύοντάς τους με το όπλο τους σκότωσε όλους μόνο με μια σφαίρα, λέγοντας ότι δεν αξίζουν να ξοδευτεί δεύτερη σφαίρα. Από τότε πήραν οι Περιβολιώτες το παρατσούκλι ‘αγρόσκυλα’. Υπάρχουν ακόμη κάτοικοι του χωριού, κυρίως κτηνοτρόφοι ή απόγονοι κτηνοτρόφων, που μιλούν με καμάρι για το επεισόδιο και θεωρούν τους εκτελεστές παλικάρια και άξιους πατριώτες.

Ο θεός Τέγιος

Πριν από τον πόλεμο, στις 20 Ιουλίου του ’38, η Μαρίτσα καθόταν στο πεζούλι της αυλής του σπιτιού κι έβλεπε τον κόσμο ν’ ανεβαίνει το μονοπάτι για τον Προφήτη Ηλία. Ήταν λυπημένη που δεν μπορούσε να πάει στο πανηγύρι με τ’ άλλα παιδιά της ηλικίας της, γιατί εδώ και πολλές μέρες είχε μείνει κουτσή από ένα

χτύπημα στο γόνατο. Περνούσαν συγγενείς και φίλοι και να και ο θεός Τέγιος του Παπαθανάση, ο αδερφός της γιαγιάς Αγγέλας. Τι κάνεις κορίτσι μου; Καλά θείε. Ο θεός ήξερε το πρόβλημα και κάτι είχε στο νου του. Την άλλη βδομάδα είναι της Αγίας Παρασκευής, της λέει. Θέλεις να πάς κι εσύ στο μεγάλο πανηγύρι μαζί με τις φίλες σου. Θέλω αλλά δεν μπορώ, του απάντησε κι έβαλε τα κλάματα. Μην κλαις κορίτσι μου. Θα γίνεις καλά, αρκεί να κάνεις αυτά ακριβώς που θα σου πω. Έφαγες σήμερα τίποτε; Όχι. Θα φας μόνο μια χούφτα κεράσια όλη την ημέρα και θα πίνεις πολύ νερό από το Δούκα. Την άλλη μέρα ξαναπέρασε ο θεός και τις είπε να κάνει το ίδιο. Η Μαρίτσα το πήρε σαν παιχνίδι. Την τρίτη μέρα άρχισε να νιώθει καλύτερα. Πήγε μάλιστα μόνη της και πήρε νερό από τη βρύση του Δούκα. Έτσι πέρασαν οι μέρες, και της Αγίας Παρασκευής έτρεχε σαν ελαφάκι μαζί με τ' άλλα παιδιά στο τριήμερο πανηγύρι. Ο θεός Τέγιος εκείνη τη χρονιά είχε έλθει από την Αμερική όπου σπούδασε Φυσιοθεραπευτική. Αργότερα στη Θεσσαλονίκη τον γνώρισα καλά γιατί μέναμε για έξι χρόνια μαζί στο ίδιο διαμέρισμα. Με σήκωνε κάθε πρωί με την ανατολή του ήλιου, για να κάνουμε σουηδική γυμναστική. Αυτός και ένας γιατρός, ο Ευθυμιάδης, ήταν τότε οι μόνοι φυσιοθεραπευτές στη Θεσσαλονίκη. Εκείνη την εποχή έζησα από κοντά και την περίπτωση του παράλυτου Βαγγέλη. Ήταν μόλις 18 χρονών. Τον γιάτρεψε κάνοντάς του μασάζ και κρατώντας τον τριάντα μέρες νηστικό.

Το όνειρο του Δημητράκη

Τον παππού μου τον Στέργιο Φαρσιαρώτο, τον χρυσοχόο, τον πατέρα της μητέρας μου, δεν τον

γνώρισα. Είχε πεθάνει προτού γεννηθώ. Ούτε θυμάμαι τίποτε γι αυτόν, εκτός από μια ιστορία που έλεγε ο γιος του, ο θεός Δημητράκης, που τον βοηθούσε στο εργαστήρι. Όταν πέθανε ο πατέρας μου, έλεγε, κράτησα για λίγο καιρό το μαγαζί για να συμμαζέψω τις δουλειές που άφησε στη μέση. Τα κατάφερα εκτός από μια παραγγελία για ένα κόσμημα που δεν μπορούσα να θυμηθώ τις αναλογίες των υλικών που έπρεπε να χρησιμοποιήσω. Παιδεύτηκα μερικές μέρες, ο πελάτης βιαζόταν, κόντευα να σκάσω απ' το κακό μου. Και τότε εμφανίζεται ο πατέρας μου στ' όνειρο και μου λέει: Άκουσε παιδί μου με προσοχή αυτά που θα σου πω και μη στενοχωριέσαι. Κατέβα στο υπόγειο και πήγαινε στα ράφια που έχω τα κουτάκια με τα υλικά. Θα πάρεις από το κόκκινο κουτάκι, στην άκρη αριστερά στο πρώτο ράφι, δυο δράμια σκόνη, από το κίτρινο, τρίτο από τ' αριστερά στο δεύτερο ράφι..., και μου είπε με κάθε λεπτομέρεια τι έπρεπε να κάνω. Το πρωί που σηκώθηκα ακολούθησα τις συμβουλές του πατέρα μου και όλα πήγαν μια χαρά.

Διωγμένος από δικτάτορες

Τα δυο μικρότερα αδέρφια της μητέρας μου, ο Μιχαλάκης κι ο Ζήσης, διωγμένοι το '37 από το καθεστώς Μεταξά, λόγω της αριστερής τους ιδεολογίας, έφυγαν στο Βουκουρέστι. Τον Απρίλη του '67 ήρθε ο θεός Ζήσης για πρώτη φορά, ως προσκεκλημένος, σ' ένα διεθνές συνέδριο Φαρμακολογίας που γινόταν στην Αθήνα. Μόλις τέλειωσαν οι εργασίες του συνεδρίου και ήρθε στη Θεσσαλονίκη να μας δει, γίνεται το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών. Φεύγοντας άρον, άρον απ' την Ελλάδα είπε: Μετά τριάντα χρόνια πάλι

δικτατορία; Είκοσι χρόνια αργότερα, μη αντέχοντας το δικτατορικό καθεστώς Τσαουσέσκου έφυγε στον Καναδά, όπου ζει με την οικογένειά του.

Η αναπόληση

Από τα Γρεβενά φύγαμε μετά τον εμφύλιο κι εγκατασταθήκαμε μόνιμα στη Θεσσαλονίκη. Το σπίτι στο χωριό το κάψανε οι Γερμανοί, το διώροφο στα Γρεβενά οι Ιταλοί. Στον εμφύλιο κάηκε και ο μύλος. Όταν το καλοκαίρι του '51, σε ηλικία εννιά χρονών, ξαναγύρισα στο Περιβόλι, ο πατέρας μου με πήγε πρώτα στο μύλο. Υπήρχαν ακόμα, φθαρμένα απ' τη φωτιά και το χρόνο, η φτερωτή, οι πέτρες που άλεθαν το σιτάρι και τμήματα της ξύλινης καρούτσας που ένωνε το αυλάκι με τον μύλο, ρίχνοντας με ορμή το νερό στη φτερωτή. Ύστερα περπατήσαμε το αυλάκι για να δει σε τι κατάσταση βρίσκεται. Τον βοήθησα και βάλαμε στη θέση τους τα ξύλινα κανάλια που γεφύρωναν τα ρυάκια. Ποιος ξέρει. Είχε φαίνεται στο νου του να ξαναρχίσει από κει που τον σταμάτησαν οι πόλεμοι. Αργότερα κατάλαβε ότι η ζωή είχε αλλάξει. Ο πόλεμος είχε διαφοροποιήσει τις οικονομικές και κοινωνικές δομές του παρελθόντος. Άλλη ήταν τώρα η ροή των πραγμάτων. Το ποτάμι δε γυρνούσε πίσω.

Καθισμένοι στο πέτρινο πεζούλι της καλύβας, που έφτιαξε με αγκωνάρια απ' τα χαλάσματα, μου μιλούσε με τις ώρες, δείχνοντας με το χέρι του τα ερείπια του χωριού και τα γύρω βουνά και τοποθεσίες: Η Τσιούμα, το Σούλι, το Κόντουρ, η Γκουρντουμπίλια, ο Άι Σωτήρας της Αβδέλλας. Κι ύστερα τις γειτονιές: Οι Σαϊταίοι, οι Μερμηγκαίοι, οι Καλογεραίοι, οι Παλαταίοι. Και πάλι, η Σφούρλα, η Πέτρα του Τέγου, η

Αγία Παρασκευή κι ο Άι Γιώργης, το μόνο μνημείο που σεβάστηκαν και δεν έκαψαν οι Γερμανοί. Να, εκεί ήταν το σπίτι του Νάση, πιο πέρα, πίσω από κείνο το δέντρο, το σπίτι του Γιαννάκη, εδώ του Γιώργη. Πού και πού υπήρχαν μερικές καλύβες και πέτρινα χαμηλά σπίτια σκεπασμένα με τσίγκους. Κάτω στους Παλαταίους, το βλέμμα μου έμεινε σ' ένα διώροφο ερειπωμένο σπίτι, που στεκόταν όρθιο ανάμεσα στα χαλάσματα. Μόνο η σκεπή του κρεμόταν, από το βάρος των σχιστόλιθων, στην πλευρά του μισογκρεμισμένου τοίχου. Το θυμάμαι ακόμα γιατί ήταν το μόνο στοιχείο που είχε απομείνει από την αρχιτεκτονική του χωριού. Αυτή την εικόνα είχα στο νου μου όταν το '64, φοιτητής τότε, έστειλα γράμμα στο θείο Γιαννάκη, που είχε εκλεγεί πρόεδρος, και του έλεγα διάφορες ιδέες για το χωριό. Του πρότεινα να σχεδιάσω οκτώ τύπους κατοικιών, ώστε να εφαρμοσθούν στο Περιβόλι για να προσεγγίσει την παλιά παραδοσιακή του μορφή. Αυτό βέβαια ήταν, για κείνη την εποχή, μια ουτοπία.

Και συνέχιζε ο πατέρας μου να μ' ενημερώνει, κάθε φορά που καθόμασταν στο πεζούλι, για το πώς ζούσε τότε ο κόσμος, για τις συνήθειες, τα πανηγύρια, τους γάμους, για τη δουλειά του στο μύλο και στο ραφείο που ήταν, να, εδώ στην άκρη, δίπλα στην κορομηλιά. Σαν να τα 'βλεπε όλα μπροστά του, όπως ήταν πριν. Κι ύστερα έπιανε το αγαπημένο του τραγούδι για τον ξενιτεμό των Περιβολιωτών. Πάντα, από τότε, μου έκανε εντύπωση η μεγάλη διαφορά στην αίσθηση του χρόνου. Για τον πατέρα μου, ήταν πράγματα και καταστάσεις πολύ κοντινά. Για μένα ήταν τόσο μακρινά, αν και δεν είχαν περάσει παρά μόνο λίγα χρόνια!

Οι ιστορίες για την αρκούδα είναι πολλές. Κάθε κτηνοτρόφος στο χωριό έχει να πει κάποιο περιστατικό που συνέβη σ' αυτόν η σε συγγενή του. Οι κυνηγοί δεν αφηγούνται πια τα κατορθώματά τους, μετά την ανάπτυξη του οικολογικού κινήματος για τη διάσωση της αρκούδας, που ο πληθυσμός της έχει φτάσει σε επικίνδυνα χαμηλά επίπεδα. Η αρκούδα στην Πίνδο αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά στοιχεία της πανίδας του οικοσυστήματος. Οι παρακάτω αφηγήσεις αφορούν περιστατικά συνάντησης του ανθρώπου με την αρκούδα.

Η συνάντηση

Η πρώτη ιστορία που άκουσα για την αρκούδα ήταν η συνάντησή της με τον παππού μου τον Κούσιο. Την έλεγε ο πατέρας μου. Ήταν στις αρχές του 1900. Από τη μια μεριά του βουνού Κουλέου ανέβαινε ο Κούσιος και από την άλλη η αρκούδα. Συναντήθηκαν στην κορυφή. Η αρκούδα σηκώθηκε απειλητικά στα δυο της πόδια. Ο παππούς, παλικάρι τότε, τρόμαξε αλλά κράτησε την ψυχραιμία του και στάθηκε ακίνητος για αρκετή ώρα κρατώντας, καλού κακού, με το δεξί του χέρι το τσεκουράκι που είχε στη ζώνη του. Ωσπου η αρκούδα σιγά σιγά κατέβηκε, έκανε μερικά βήματα πίσω κοιτάζοντάς τον και μουγκρίζοντας κι ύστερα χάθηκε στις φυλλωσιές του δάσους, παρασύροντας ό,τι έβρισκε μπροστά της.

Η άμυνα των ζώων

Στην περιοχή του Άι Νικόλα βόσκουν τα γελάδια του Γιούλα. Ήταν κάποιο φθινόπωρο της δεκαετίας του '80. Ο Γιούλας, που βρίσκεται στο χωριό, πληροφορείται ότι εμφανίστηκε αρκούδα στην περιοχή και τα ζώα είναι ανήσυχα. Αρπάζει την καραμπίνα και τρέχει για να προλάβει το κακό. Την αρκούδα δεν τη φοβάται. Είναι γνωστός κυνηγός, δεινός σκοπευτής και πάντα στο παρελθόν έβγαινε νικητής στην αναμέτρηση. Βρίσκει τον βοσκό τρομοκρατημένο πάνω σ' ένα δένδρο, δίπλα στο δρόμο. Πού είναι τα γελάδια; Λίγο παρακάτω στο μικρό ξέφωτο, του λέει. Είδες την αρκούδα; Να τη, και δείχνει προς την πλαγιά με τα ψηλά πεύκα και την πυκνή οξιά. Δεν την πλησίασε. Δεν τη σημάδεψε. Δεν είδε, όπως παλιά, το τελευταίο βλέμμα της προτού εκείνη σωριαστεί. Μόνο έριξε μερικές ντουφεκίες στον αέρα. Η μεγάλη καφετιά αρκούδα εξαφανίστηκε στο δάσος προς τον Ασπροπόταμο. Όταν έφτασε στο κοπάδι είδε μια εικόνα που θα τη θυμάται σ' όλη του τη ζωή. Τα ζώα είχαν σχηματίσει κύκλο. Εξωτερικά οι ταύροι με προτεταμένα τα κέρατα, πιο μέσα οι γελάδες και στη μέση τα μοσχάρια. Μια θέση άμυνας που παρέπεμπε άμεσα σε ανθρώπινη στρατηγική που έχουμε δει πολλές φορές σε πολεμικά έργα εποχής!

Η αλήθεια είναι ότι δεν θυμάμαι αν αυτή την ιστορία την άκουσα από τον Γιούλα η από άλλον κτηνοτρόφο. Ταιριάζει όμως περισσότερο έτσι, γιατί μου δίνεται η ευκαιρία να πω πως, μετά την κίνηση για τη διάσωση της αρκούδας, ο Γιούλας συνειδητοποίησε ότι η εξόντωσή της δεν είναι πράξη για την οποία

πρέπει κανείς να νιώθει περήφανος, όταν μάλιστα μπορεί εύκολα να την αποφύγει.

Το ψάρεμα

Στο χωριό πολλοί έχουν το χόμπι του ψαρέματος. Ψαρεύουν συνήθως πέστροφες στον Αώο που περνάει από τη Βουβούσα, η στον Ασπροπόταμο που είναι πιο κοντά. Ένας απ' αυτούς και ο Γιάννης ο Γκουλουβράντζας που έχει το σπίτι του στην άκρη του χωριού κάτω από τη Γκουρντουμπίλια. Ένα πρωινό μάζεψε τα σύνεργά του, καλάμι, αγκίστρια, δολώματα, πήρε ένα στρωσίδι κι ένα κομμάτι πίτα που έφτιαξε η μητέρα του με χόρτα από τον κήπο, τα φόρτωσε στο αμάξι και κατευθύνθηκε προς την Αβδέλλα. Στο σημείο που ενώνονται τα δυο τοπικά ποτάμια, σταμάτησε, φορτώθηκε τα πράγματα και κατέβηκε την απότομη πλαγιά προς το ποτάμι. Ήταν καλοκαίρι. Το ποτάμι δεν είχε πολύ νερό. Με προσοχή και σιγά σιγά πατώντας στις μεγάλες και μικρές άσπρες πέτρες, έφτασε στην απέναντι όχθη, σ' ένα σημείο κατάλληλο για να προσεγγίσει το μέρος όπου το νερό δημιουργούσε μια μικρή λιμνούλα με βάθος πάνω από ενάμισι μέτρο. Αυτά τα σημεία λέγονται αβυροί. Έστρωσε σε μια πλατιά μεγάλη πέτρα, δόλωσε το αγκίστρι και κάνοντας την κίνηση με το καλάμι προς τα δεξιά για να ρίξει με φόρα την πετονιά στο αβυρό, βλέπει όρθια από πάνω του την αρκούδα. Παρατάει τα πάντα και φεύγει αλαφιασμένος. Από πίσω του τρέχει ένα αρκουδάκι και πιο πίσω η μάνα του. Για πότε πέρασε το ποτάμι κι ανέβηκε την πλαγιά προς το αυτοκίνητο δεν το κατάλαβε. Του κόπηκε η ανάσα, ένοιωσε τις τρίχες των μαλλιών του κυριολεκτικά σηκωμένες κι έκανε ώρα να

συνέλθει. Ακόμα θυμάται το υγρό στόμα της αρκούδας και τ' άσπρα της νύχια στο μέγεθος τσιγάρου. Συμπεραίνοντας ο Γιάννης, όταν αφηγείται την ιστορία, λέει ότι το αρκουδάκι τον κυνηγούσε για να παίξει και η αρκούδα ακολουθούσε για να μαζέψει το παιδί της.

Το άγριο σκυλί

Τέσσερα παιδιά άφησε ορφανά ο Γίτσης, όταν τον χτύπησε κεραυνός, μια μέρα στη δεκαετία του '60, την ώρα που έβοσκε τα πρόβατα. Πούλησαν το κοπάδι μαζί με τα σκυλιά, και άνοιξαν μαγαζί στο Βελεστίνο, χειμαδιό του Περιβολίου. Τα δυο παιδιά, ο Νίκος κι ο Γιώργης, κατάφεραν να σπουδάσουν. Με τον Γιώργη είμαστε φίλοι από τότε που ήταν φοιτητής στη Γεωπονική Θεσσαλονίκης κι έπαιρνε μέρος στις εκδηλώσεις του Συλλόγου Περιβολιωτών. Εκείνη την εποχή μαθαίνει ο Γιώργης ότι ένα άσπρο σκυλί, γιος της σκύλας τους της Μόρφως, ήταν ο φόβος και ο τρόμος της περιοχής. Δεν τολμούσε να πλησιάσει κανείς το κοπάδι. Η είδηση τού κίνησε το ενδιαφέρον κι ένα καλοκαίρι αποφασίζει με δυο φίλους του να πάνε στο κοπάδι. Άλλωστε είχαν περάσει πάνω από πέντε χρόνια από τότε που βοηθούσε τον πατέρα του στα πρόβατα και είχε την επιθυμία να ξαναδεί εκείνο το περιβάλλον που έζησε τα παιδικά και εφηβικά του χρόνια. Η διαδρομή ήταν θαυμάσια. Πέρασε μια ώρα περπατώντας μέσα από το δάσος με τα πεύκα, τις οξιές, τα ξέφωτα με τις φτέρες και τα μικρά ρυάκια με τα γάργαρα νερά. Πλησίασαν. Πίσω από το σπανό λόφο που βρισκόταν μπροστά τους ήταν η στάνη. Ξαφνικά ακούγονται γαυγίσματα και ξεπροβάλλουν δυο σκυλιά στην κορυφή σε απόσταση διακόσια περίπου μέτρα.

Ήταν η Μόρφω με τον τρομερό της γιο. Την πρώτη ευχάριστη εντύπωση τη διαδέχονται στιγμές αμηχανίας. Τα σκυλιά τρέχουν με ορμή κατά πάνω τους γαβγίζοντας. Η παρέα σάστισε. Είχαν μαζί τους τις γκλίτσες, αλλά πού να τα βγάλεις πέρα μ' αυτά τ' αγριεμένα σκυλιά. Ο Γιώργης από διαίσθηση κάνει μια προσπάθεια. Καθώς πλησίασαν στα εκατό μέτρα φώναξε δυνατά: Μόρφω! Αυτό που συνέβη τότε ήταν απρόβλεπτο, απρόσμενο και σχεδόν απίστευτο. Καθώς τρέχανε τα σκυλιά, η μάνα σκουντούσε το γιο γαβγίζοντας με αλλιιώτικη φωνή. Ήταν φανερό πως κάτι του 'λεγε. Όταν έφτασαν, η Μόρφω σηκώθηκε όρθια και με τα μπροστινά της πόδια έριξε τον Γιώργη κάτω και άρχισε να τον γλείφει. Κι εκείνο το άσπρο τρομερό σκυλί κουλουριαζόταν στα πόδια της παρέας κουνώντας χαρούμενα την ουρά του!

Η διάσωση του κοπαδιού

Ειδικά σ' αυτή την ιστορία ισχύουν για την αφήγηση όλα όσα γράφω στον πρόλογο. Τα δυο αδέρφια ο Πάνος κι ο Χρήστος Αποστολίνας είναι κτηνοτρόφοι. Το καλοκαίρι βόσκουν τα πρόβατα στη Βάλεα Κάλντα, ανά μια βδομάδα ο καθένας. Δεν γνωρίζω ακριβώς το μέρος. Νομίζω στην Φλέγγα. Δεν θυμάμαι αν άκουσα την ιστορία από τον Χρήστο ή τον Πάνο. Νομίζω από τον Πάνο. Έχω στο νου μου συγκεχυμένες τις τοποθεσίες της διαδρομής από τη Φλέγγα μέχρι το Περιβόλι. Δεν θυμάμαι αν ήταν τριακόσια τα πρόβατα, αν τα σκυλιά ήταν δυο, αν υπήρχε το άλογο. Αυτό που μου έκανε εντύπωση και θα προσπαθήσω να περιγράψω, παρ' όλα τα παραπάνω κενά, είναι οι σκληρές συνθήκες κάτω από τις οποίες ζει

και εργάζεται ο κτηνοτρόφος και οι ιδιαίτερες ικανότητες που απαιτούνται σε κρίσιμες στιγμές. Στο καφενείο του Κουβάτα διηγείται στην παρέα ο Πάνος τη μικρή του ιστορία με λόγια σαν τα παρακάτω:

Ήταν στα μέσα του Οκτώβρη. Σε μερικές μέρες θα κατεβάζαμε τα πρόβατα στον κάμπο. Ο καιρός ήταν ακόμα καλός και αποβραδís δεν έδειχνε κανένα σημάδι πως θα χαλούσε. Το πρωί ξύπνησα νωρίς. Ήταν μισοσκοτάδο κι ένιωσα να φυσάει κρύος αέρας. Κοιτάζω τον ουρανό. Γεμάτος σύννεφα και οι πρώτες ψιλές νιφάδες δεν άργησαν να πέσουν. Κατάλαβα. Έπρεπε να κάνω όσο πιο γρήγορα μπορούσα, γιατί ο καιρός δεν αστειεύονταν και υπήρχε κίνδυνος ν' αποκλειστώ. Μέχρι να φορτώσω τα πράγματα στο άλογο και να δώσω εντολή στα σκυλιά να μαζέψουν τα πρόβατα και να ξεκινήσουμε, το είχε στρώσει. Οι νιφάδες ολοένα μεγάλωναν και πύκνωναν. Κατεβήκαμε το μισό δρόμο προς το Αρκουδόρεμα, προσεκτικά, χωρίς ιδιαίτερο πρόβλημα γιατί το μονοπάτι το βλέπαμε ακόμη, παρόλο που το χιόνι είχε φτάσει τους τριάντα πόντους. Από κει και πέρα τα πράγματα όσο πήγαινε και δυσκόλευαν. Το κρύο ήταν τσουχτερό, το χιόνι έπεφτε σε τούφες. Εγώ μπροστά κρατώντας με το 'να χέρι απ' τα γκέμια το άλογο και με τ' άλλο την γκλίτσα, προσπαθούσα ν' ανοίγω το δρόμο. Πίσω ακολουθούσαν καρτερικά τα πρόβατα με τα σκυλιά από γύρω. Πλησιάζαμε στο ρέμα και ακούω έναν κρότο πίσω μου. Από το βάρος του χιονιού έσπασε ένα μεγάλο κλαδί κι έκοψε το κοπάδι στα δυο. Τα ζωντανά τρομοκρατήθηκαν, τα σκυλιά γάβγιζαν. Δένω γρήγορα σ' ένα δέντρο το άλογο και τρέχω να δω πρώτα αν χτύπησε κανένα ζώο. Ευτυχώς. Μάζεψα με χίλιους

κόπους το κοπάδι. Τα γένια είχαν κρουσταλλιάσει. Ξεκινάμε, αλλά πού; Μπροστά μας τα πάντα κλειστά. Ήμασταν σ' ένα μικρό ξέφωτο που ο αέρας μάζεψε ίσα με δυο μέτρα χιόνι. Κοίταξα γύρω μου για να δω πού βρίσκομαι. Το μόνο που με φόβιζε ήταν να μη χάσω τις δυνάμεις μου. Κόβω δεξιά και με μια κυκλική πορεία ξαναβρίσκω το μονοπάτι. Εδώ το χιόνι λιγότευε. Είχαμε φτάσει χαμηλά. Περάσαμε εύκολα το Αρκουδόρεμα και στη Βάλεα Κάλντα τα πράγματα ήταν ακόμα καλύτερα. Κάθισα να ξεκουραστώ και τάισα το άλογο. Πήραμε τον ανήφορο. Λίγες ακόμα δυσκολίες στο Σταυρό και περισσότερες στην Τίζα γιατί φυσούσε δυνατά. Το χιόνι όμως ήταν πολύ λιγότερο. Φτάσαμε στο χωριό και μέτρησα τα πρόβατα. Δεν έλειπε κανένα. Και τότε σκέφτηκα. Αν είχες, Πάνο, τριακόσιους ανθρώπους, θα τους έφερνες όλους ζωντανούς;

Πάντια α φούρλου

Ήταν το '88, τη χρονιά που ήρθε για πρώτη φορά στο Περιβόλι, μετά τριάντα χρόνια που έλειπε στα ξένα, η αδερφή μου η Ελένη. Είπαμε να κάνουμε μια εκδρομή στην Πάντια α Φούρλου, την πεδιάδα δηλαδή του κλέφτη, που βρίσκεται δυτικά του Κουλέου, αλλά δεν γνωρίζαμε τη διαδρομή. Ανεβήκαμε στο αμάξι με τη Θεανώ και την Ελένη και περάσαμε από το ξενοδοχείο για να δούμε μήπως ήταν εύκαιρος να μας συνοδεύσει ο θείος Λάζαρος. Και πράγματι ήρθε μαζί μας. Στο δρόμο μας έλεγε διάφορες ιστορίες από τα νεανικά του χρόνια. Ακούσαμε, βλέποντας το Κουλέου, για μια ακόμη φορά τη συνάντηση του πατέρα του, του Κούσιου, με την αρκούδα. Περνώντας από έναν βατό

δασικό δρόμο ανάμεσα από πυκνό δάσος πεύκων και οξιάς, φτάσαμε. Ήταν μια μαγευτική τοποθεσία. Μπροστά μας η πεδιάδα σ' ένα υψόμετρο πάνω από 1.800 μ. και στη συνέχεια ένας λόφος με ψηλά και πυκνά δέντρα. Αριστερά, μια μικρή στάνη κι ένα γαϊδουράκι να περιμένει καρτερικά, σχεδόν ακίνητο, δεμένο απ' το καπίστρι σ' έναν πάσαλο. Είχε λιακάδα, ο ήλιος έκαιγε αλλά ένα δροσερό αεράκι μετρίαζε τη ζέστη. Η πεδιάδα ήταν καταπράσινη, με μικρά φυτά κολλημένα σχεδόν στο χώμα. Οι μικροί ήχοι από τα διάφορα ζώφια έδιναν την εντύπωση ενός ζωντανού τάπητα. Δεξιά, το τέλος της πεδιάδας είχε φόντο τον ορίζοντα με τα βουνά της Σαμαρίνας. Καθώς κοιτούσαμε το τοπίο, ακούστηκε από ψηλά κάποιο πουλί. Είναι αετός, είπε ο Λάζαρος. Τον είδαμε να κατεβαίνει, να χάνεται με ορμή στο πυκνό δάσος του λόφου, και σε λίγες στιγμές να βγαίνει από το δάσος και ν' ανεβαίνει συνεχώς μέχρι που έγινε μια μικρή κουκίδα στο πλάι του ήλιου. Κάποιοι συνειρμοί οδήγησαν τη σκέψη μου στον Τζιουτζίκα που παρακαλούσε τον αετό, στο ποίημά του, να τον πάρει απ' την ξενιτιά... Κάτι που πολύ λίγοι ξέρουν, διέκοψε ο Λάζαρος, είναι ότι το '40, σ' αυτή την πεδιάδα ο ελληνικός στρατός πέτυχε την πρώτη νίκη κατά των Ιταλών. Ανεβείτε στο αμάξι να δείτε τον Αώο, συνέχισε. Μας πήγε σ' ένα σημείο πίσω από τον λόφο. Ήταν σα να βρισκόμασταν στην κορυφή του κόσμου. Ο Αώος, ο Σμόλικας! Να το Παλιομανάστρι, ένας λόφος που διέκοπτε τον Αώο και πάνω του τα ερείπια που μόλις διακρίνονταν. Ήταν ένας από τους επτά μικρούς οικισμούς που τον 18^ο αιώνα καταργήθηκε, όπως λένε με διαταγή του

Σουλτάνου και οι κάτοικοί του μεταφέρθηκαν και ενώθηκαν με τον οικισμό του Περιβολίου.

Στο γυρισμό καθίσαμε για ένα καφέ στο ξενοδοχείο, ανταλλάξαμε τις εντυπώσεις μας από την ολιγόωρη εκδρομή και στο τέλος η Θεανώ, σαν ειδική, μας έκανε ένα μικρό μάθημα γλωσσολογίας. Ξέρεις Γιάννη ότι η Πάντια α Φούρλου δεν έχει τίποτε το λατινικό; Την κοίταξα με απορία. Να σου εξηγήσω συνέχισε. Το πάντια έχει την ίδια ρίζα με την πεδιάδα και η λέξη φούρλου προέρχεται από το αρχαίο φωρ-φωρός που θα πει κλέφτης! Και μου κάνει εντύπωση, συνέχισε, γιατί αυτή η ρίζα διατηρείται μόνο σε σύνθετες λέξεις όπως: κατάφωρος, αυτόφωρο.

Οι κυνηγοί

Τον Γενάρη του '93, τις αλκυονίδες μέρες, μια ομάδα κυνηγών ανέβηκε στο Περιβόλι κι έμεινε στο ξενοδοχείο Βάλια Κάλντα. Το ξενοδοχείο λειτουργούσε τότε από τις αρχές της άνοιξης μέχρι τον Αϊ-Δημήτρη, που έφευγαν και οι τελευταίοι κτηνοτρόφοι με τα πρόβατά τους για τον κάμπο. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις άνοιγε και τον χειμώνα, εφόσον βέβαια το επέτρεπε ο καιρός και η κράτηση των δωματίων συνέφερε οικονομικά.

Οι κυνηγοί είχαν κλείσει τέσσερα δωμάτια για μια βδομάδα. Ο θείος μου ο Λάζαρος, ο ξενοδόχος, είχε περάσει τα '80 αλλά ήταν ακόμη γερός και μπορούσε να τα φέρει βόλτα μόνος του. Έτσι ανέβηκε μια μέρα νωρίτερα με τις ανάλογες προμήθειες, άναψε την κεντρική θέρμανση κι ετοίμασε τα δωμάτια. Τις δυο πρώτες μέρες όλα πήγαιναν καλά. Την επόμενη μέρα, στις δέκα η ώρα το πρωί, ακούστηκε από πολύ κοντά

ένας πυροβολισμός. Ο Λάζαρος παράτησε τις δουλειές και πετάχτηκε έξω. Είδε έκπληκτος τρεις κυνηγούς να χασκογελάνε, καθώς ο ένας τους κρατούσε από την ουρά σαν λάφυρο ένα σκοτωμένο σκιουράκι. Δεν μπορούσε να το πιστέψει. Ήταν το αγαπημένο του ζωάκι που εμφανίστηκε το φθινόπωρο στο μεγάλο πεύκο δίπλα στο ξενοδοχείο. Προσπαθούσε να το εξημερώσει ταΐζοντας το από μακριά καρύδια και μύγδαλα. Κι αυτό όλο και πλησίαζε. Θα ήθελε να τους τσακίσει στο ξύλο αλλά ήταν ογδόντα πέντε χρονών. Έξαλλος από θυμό, τους έδωξε κακήν κακώς. Μάζεψε κι αυτός τα πράγματά του, κλείδωσε το ξενοδοχείο και, αδιαφορώντας για το κόστος, κατέβηκε στα Γρεβενά.

Ο Κώτσος και ο Παναγιώτης

Στο Μεσοχώρι, στο καφενείο του Θεοδωράκη του Παπαθεοδώρου, κάθεται μια παρέα και ακούει τις ιστορίες που διηγείται ο Κώτσος ο Περδίκης.. Για το εμπόριο, τις μεταφορές με τα μουλάρια, για τ' αμάξια που είχε πριν απ' τον πόλεμο, για το φημισμένο άσπρο του άλογο, για εκείνον τον χειμώνα που ήρθε καβάλα απ' τη Βουβούσα και δεν μπόρεσε να διακρίνει το χωριό που ήταν σκεπασμένο με τα χιόνια... Και συνέχισε, θέλοντας κάτι να πει για την οικογένειά του: Ήμασταν πέντε αδέρφια. Έξι ήσασταν μπάρμπα Κώτσο, τον διακόπτει ο Παναγιώτης, ο αδερφός του Θεοδωράκη. Πάψε εσύ, του λέει υποτιμητικά ο Κώτσος. Ήμασταν πέντε αδέρφια... Ξέχασες το παιδί που πέθανε στη γρίπη του '12, επεμβαίνει ο Παναγιώτης. Τον κοιτάει ξαφνιασμένος ο Κώτσος. Πού το θυμήθηκες, ρε παιδί μου! Ο Παναγιώτης δεν το θυμήθηκε, αφού γεννήθηκε το '40. Το ήξερε. Ποια σχέση έχει άραγε ο Κώτσος με

τον Παναγιώτη; Καμία. Στην ηλικία, στο επάγγελμα, στις ιδέες, στην ιδιοσυγκρασία; Διαφέρουν όσο το άσπρο με το μαύρο. Κάτι όμως τους συνδέει. Είναι συγχωριανοί. Και τους συγχωριανούς, αυτούς τουλάχιστον που ζούσαν στο Περιβόλι την περίοδο του μεσοπολέμου, τους ξέρει ο Παναγιώτης μέχρι τετάρτης γενεάς.

Η ισότητα των φύλων

Υπήρξαν μερικές γυναίκες, που σε εποχές μεγάλης ανισότητας των φύλων έδειξαν δυναμισμό αμφισβητώντας την ανδρική κυριαρχία. Αυτή τη φήμη είχε και η Μαρούσια, η αδερφή της γιαγιάς μου Αγγέλας, η μητέρα του Γιαννάκη του Ντόντου. Οι Μπουρντουλιακαίοι, το παρατσούκλι των Ντονταίων, ήταν μεγάλη κτηνοτροφική οικογένεια με χιλιάδες πρόβατα. Την εποχή εκείνη κουμάντο στην ευρύτερη οικογένεια έκαναν οι γεροντότεροι. Οι γυναίκες δεν είχαν λόγο. Μια μέρα η Μαρούσια έκανε πίτα στη γάστρα στο μεγάλο ταψί. Ο άντρας της με τ' αδέρφια του ήταν στα πρόβατα. Οι γέροι στρώθηκαν να φάνε την πίτα. Αφήστε κανένα κομμάτι για τα παιδιά, τους είπε η Μαρούσια. Εσύ πάψε, είπε θυμωμένος ο πεθερός της. Να πάψω; Και χωρίς να χάσει χρόνο, αρπάζει το ταψί με την πίτα και το πετάει απ' το παράθυρο! Από τότε βέβαια κύλησε πολύ νερό στ' αυλάκι. Η ισότητα των φύλων, μετά από αγώνες γυναικών σαν τη Μαρούσια, είναι δεδομένη και αποδεκτή, τουλάχιστον από τους κατοίκους των πόλεων.

Με τη Θεανώ γνωριζόμαστε από φοιτητές. Στο Περιβόλι ήρθε για πρώτη φορά το '68, ένα χρόνο πριν από το γάμο μας. Αγάπησε και τίμησε τους γονείς μου,

τις αδερφές μου, τους συγγενείς μου. Αγάπησε και βοήθησε όσο μπορούσε το Περιβόλι και τους Περιβολιώτες. Και οι συγχωριανοί μου όμως την τίμησαν. Είναι 17 χρόνια πρόεδρος στο σύλλογο της Θεσσαλονίκης και την εξέλεξαν το '93 σύμβουλο στην κοινότητα. Και ήταν τότε η πρώτη φορά στην ιστορία που εκλέχτηκε γυναίκα σύμβουλος στα βλαχοχώρια. Όλα αυτά καλά και μάλιστα πολύ περισσότερα από τις προσδοκίες μου. Αλλά..., κάποιο καλοκαίρι έδωσα το κλειδί του σπιτιού σε κάτι φίλους που θα πήγαιναν εκδρομή για λίγες μέρες στο Περιβόλι. Όταν έφτασαν στο Μεσοχώρι ρώτησαν κάποιους πατριώτες: Πού είναι το σπίτι του Γιάννη του Περδίκη; Αυτοί έκαναν κάποιο μορφασμό που υποδήλωνε ότι μάλλον δεν το ήξεραν ή δεν θυμόταν εμένα, όπως φάνηκε. Γιατί, όταν στη συνέχεια είπαν οι φίλοι μου, της Θεανώς, αυτοί, ανακουφισμένοι, απάντησαν με ένα στόμα: Α! της Θεανώς! Και τους πήγαν στην 'περιοχή', πίσω απ' τον Άι Γιώργη για να τους δείξουν το σπίτι. Αυτό το γεγονός το λέμε, όταν πίνουμε τα τσίπουρα στο Μεσοχώρι, με μια διάθεση χιούμορ και αυτοσαρκασμού εκ μέρους μου, αλλά για να 'μαι ειλικρινής με πείραζε λίγο. Λίγο; Τι λίγο! Μου ήρθε... να πετάξω το ταψί με την πίτα της απ' το παράθυρο!

Η δέσια του αυλακιού

Τη δεκαετία του '50 ένα συνεργείο χάραζε το δρόμο Αβδέλλας- Περιβολίου. Ο τοπογράφος βρήκε τον πατέρα μου και τον ρώτησε πότε και ποιος έφτιαξε το αυλάκι που ξεκινάει από τη Βαλεαρά και κάνοντας μια διαδρομή πάνω από 1.500 μ., φτάνει στο μύλο, κάτω από την πέτρα του Τέγου. Νομίζω ο προπάππος μου,

γύρω στα 1850, του είπε. Αυτό που μου έκανε εντύπωση, είπε, είναι η ανεπαίσθητη κλίση που δόθηκε για να γεφυρωθεί, με τις τότε τεχνικές γνώσεις, μια τόσο μεγάλη απόσταση.

Φέτος, στις αρχές του καλοκαιριού, μου τηλεφώνησε ο Λάκης ο Ζιόμπορας, ο Πρόεδρος του χωριού και μου είπε ότι ανακάλυψε τη δέσια της Βαλεαρά με τ' αυλάκι. Συγκινήθηκα. Το καλοκαίρι που ανεβήκαμε στο Περιβόλι, η πρώτη μας δουλειά ήταν να πάμε με τη Θεανώ στον κήπο της Έρης. Εκεί, πενήντα μέτρα πάνω απ' τη γέφυρα είδαμε τη δέσια, την κατασκευή που απαιτείται για να 'δέσει' το νερό και το οδηγήσει από το ρέμα στο αυλάκι. Μια σειρά πάνω από δέκα κορμοί δέντρου, διαμέτρου 20 εκ. περίπου, βρισκόταν ανέπαφοι μέσα στα τρεχούμενα νερά της Βαλεαρά, μισοσκεπασμένοι με μικρούς βράχους και ξεχασμένοι από το χρόνο. Την άλλη μέρα κατέβηκα στη θέση που ήταν κάποτε ο μύλος ψάχνοντας για τα ίχνη του. Δεν είδα τίποτε, παρά μόνο μια χελώνα κάτω από ένα θάμνο, ένα πουκάμισο φιδιού σε μια κοιλότητα ενός μαύρου βράχου και τρεις άσπρες πέτρες. Ίσως να ήταν του μύλου.

Οι Περιβολιώτες της διασποράς

Η πιο παλιά φωτογραφία που έχω είναι μια οικογενειακή του 1910, που δείχνει τον προπάππο μου με τ' αδέρφια του, τις γυναίκες τους, τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους. Τριανταπέντε άτομα. Στην κάτω σειρά ο πατέρας μου σε ηλικία έξι χρονών, δίπλα στο μεγαλύτερο αδερφό του Βιρτζίλη, που έφυγε έφηβος το '14, για πάντα στην Αμερική και στην αγκαλιά της γιαγιάς μου ο θείος Λάζαρος. Βλέποντας τη

φωτογραφία αναρωτιόμουν πάντα αν στο χωριό υπήρχαν παλιότερα και άλλοι Περδικαίοι. Ο πατέρας μου έλεγε μόνο ότι κάποιος ξάδερφος των προπάππων έφυγε για το Μοναστήρι, όπου εγκαταστάθηκε μόνιμα. Μια άλλη οικογένεια Περδικαίων από το Σέλι λέει ότι η μακρινή της καταγωγή είναι από το Περιβόλι. Τη δεκαετία πάλι του '80, είδα τυχαία στην τηλεόραση μια εκπομπή που παρουσίαζε το Λειβάδι του Ολύμπου. Έλεγε ότι το χωριό ιδρύθηκε από κτηνοτρόφους που μετακινήθηκαν, τον 17^ο αιώνα, από τα βλαχοχώρια της Πίνδου. Τυχαία, επίσης, έμαθα από κάποιο γνωστό, που κατάγεται απ' το Λειβάδι, ότι υπάρχουν εκεί πολλές οικογένειες με το επώνυμο Περδίκης. Μία μάλιστα είχε και νερόμυλο. Όλα αυτά μπορεί να είναι απλές συμπτώσεις;

Πάντα είχα την απορία για την ονομασία της βρύσης του Δούκα κοντά στη Γκουρντουμπίλια. Τι διάολο, υπήρχε τα παλιά χρόνια Δουκάτο στο Περιβόλι; Η απορία μου λύθηκε, όταν στις αρχές της δεκαετίας του '90 πήγαμε στο αντάμωμα των Βλάχων στον Λαϊλιά. Ένας βλάχος της περιοχής των Σερρών λεγόταν Δούκας. Όταν τον ρωτήσαμε για την καταγωγή του μας απάντησε πως ήταν Περιβολιώτης. Οι πρόγονοί του έφυγαν διωγμένοι από τον Αλή Πασά.

Το '96 ο πρόεδρος της Ολυμπιάδας Μήτσιας είχε ξεσηκώσει τους κατοίκους της περιοχής εναντίον της εκμετάλλευσης χρυσού στα μεταλλεία Χαλκιδικής. Ήρθε με το δικηγόρο της κοινότητας στο γραφείο μου, για να υποστηρίξουν τις θέσεις τους. Εγώ, ως αρμόδιος σε θέματα περιβάλλοντος της Περιφέρειας, χειριζόμουν το θέμα και ετοιμάζα σχετική εισήγηση. Συζητήσαμε αρκετή ώρα. Ήξερα ότι η Ολυμπιάδα είναι προσφυγικό

χωριό. Εξάλλου αυτό προδίδει και το Ιπποδάμειο σύστημα της ρυμοτομίας του. Ακούγοντας το 'Μήτσιας' συνειρμικά πήγε η σκέψη μου στον Γκόγκο Μήσιο. Απ' το επώνυμό σου, πρόεδρε, δεν μοιάζει να είσαι πρόσφυγας, του είπα. Α, είναι βλάχος στην καταγωγή και γαμπρός στην Ολυμπιάδα, είπε ο δικηγόρος. Και η μακρινή σου καταγωγή; Φύγαμε επί Αλή Πασά από ένα χωριό της Πίνδου. Από ποιο χωριό; επέμεινα, και πήρα την απάντηση: Περιβόλι λέγεται, πού να το ξέρεις!

Επίλογος

Οι μικρές ιστορίες περιέχουν ορισμένα στοιχεία για τις συνθήκες της ζωής των κατοίκων του Περιβολίου σε διάφορες εποχές. Για παράδειγμα, για να επικοινωνήσει κανείς τηλεφωνικά, πριν από εξήντα χρόνια, με τη Θεσσαλονίκη θα 'πρεπε να κατεβεί στα Γρεβενά και να περιμένει με τις ώρες ν' ανοίξει η γραμμή. Από την άλλη, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο το γεγονός ότι στη δεκαετία του '20 οργανώνονταν παραστάσεις θεάτρου στο χωριό και ότι, σ' εκείνη την τόσο μακρινή για μας εποχή, υπήρξαν ποιητές που ύμνησαν το Περιβόλι!

Πριν τον πόλεμο υπήρχε, για έξι μήνες το χρόνο, από τον Άι Γιώργη ως τον Άι Δημήτρη, μια αυτάρκης δομή στην οικονομική ζωή των κατοίκων, με κύριο κορμό την κτηνοτροφία, την υλοτομία και τις μεταφορές. Υπήρχαν οι νερόμυλοι, τα νεροπρίονα, οι σαμαράδες, τα ραφεία, η οικιακή υφαντουργία με τους αργαλειούς, οι κυρατζήδες, οι κουρείς, οι τσαγκάρηδες, οι πεταλωτές, οι χρυσοχόοι, η γεωργία με τους

μπαχτσέδες και τα τριφύλλια. Ακόμη παλιότερα υπήρχαν και τ' αμπέλια κάτω απ' τον Άι Νικόλα.

Όλα τα χωριά της Πίνδου συνδέονταν μεταξύ τους με μονοπάτια και είχαν οικονομική και κοινωνική σχέση και πολιτιστική επαφή.

Η μετακίνηση από το Περιβόλι στα Γρεβενά απαιτούσε διανυκτέρευση στο Ζάκα, όπου υπήρχαν χάνια. Ενδεικτικά, ο χρόνος μετάβασης από το Περιβόλι στη Θεσσαλονίκη ήταν δύομισι μέρες.

Μεταπολεμικά οι νέοι οδικοί κύριοι άξονες, οι κάθετοι προς τον ορεινό όγκο της Πίνδου, Τρίκαλα προς Μέτσοβο, Γρεβενά προς Ζάκα, Γρεβενά προς Σαμαρίνα, χωρίς οδικές συνδέσεις των χωριών μεταξύ τους, έσπασαν τον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό ιστό της περιοχής.

Το Περιβόλι οφείλει τη σημερινή του ανάπτυξη αφενός σ' ένα μικρό ποσοστό των κτηνοτρόφων που συνέχισαν τη μετακίνησή τους, μετά τον πόλεμο, τους θερινούς μήνες στο χωριό και αφετέρου στην αγάπη και το ρομαντισμό, θα έλεγα, των Περιβολιωτών που επέστρεψαν στη γενέτειρά τους και ξανάκτισαν τα σπίτια τους, χωρίς να έχουν κάποια οικονομική σχέση ή εξάρτηση με το χωριό, παρά μόνο με την ιδιότητα του ιδιότυπου 'παραθεριστή'. Σήμερα, οι κτηνοτρόφοι, οι μαγαζάτορες, οι υλοτόμοι, οι ξενοδόχοι, διάφοροι άλλοι μικροεπαγγελματίες και οι 'παραθεριστές' Περιβολιώτες, με τους πολιτιστικούς συλλόγους που ίδρυσαν στις πόλεις της μόνιμης κατοικίας τους, διατηρούν την παράδοση και την κοινωνική συνοχή του χωριού.

Σύμφωνα με τα προγράμματα και τις προβλέψεις, μέχρι την πρωτοχρονιά, θα γίνει το τμήμα

του οδικού άξονα της Εγνατίας που παρακάμπτει την Καστανιά και ο χρόνος μετάβασης από τη Θεσσαλονίκη μέχρι το Περιβόλι θα είναι πλέον λιγότερος από δύομισι ώρες. Οι δύομισι μέρες της δεκαετίας του '40 γίνονται δύομισι ώρες! Μια απομονωμένη περιοχή βγαίνει στο προσκήνιο, αφού επικοινωνεί πλέον άμεσα με τα κυριότερα αστικά κέντρα: τη Θεσσαλονίκη, μητροπολιτικό κέντρο διεθνούς εμβέλειας, και, σε λίγα χρόνια, τα Γιάννενα. Τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δεδομένα μπαίνουν πλέον σε μια νέα και απρόβλεπτη τροχιά. Η φυσιογνωμία που θα διαμορφώσουν οι νέες συνθήκες στο χωριό θα εξαρτηθεί, σε μεγάλο βαθμό, από τις πρωτοβουλίες και τη θέληση των κατοίκων του και των θεσμικών οργάνων αυτοδιοίκησης που θα επιλέγουν. Κύριοι άξονες αυτών των πρωτοβουλιών πρέπει να είναι η διαμόρφωση οικονομικών συνθηκών για διεύρυνση του χρόνου παραμονής των κατοίκων του και των επισκεπτών στο χωριό, η ανάπτυξη του χειμερινού και εναλλακτικού τουρισμού, η οδική, κοινωνική, οικονομική επικοινωνία μεταξύ των χωριών της Πίνδου και η ενδυνάμωση της παραδοσιακής πολιτισμικής συνοχής. Οι κύριοι αυτοί άξονες πρέπει να υπακούουν απόλυτα σε μια βασική παράμετρο: Την αειφορία στην ανάπτυξη για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και τη διαφύλαξη του συγκριτικού πλεονεκτήματος, δηλαδή της σπάνιας χλωρίδας και πανίδας της περιοχής. Ο μαζικός τουρισμός, που προβλέπεται σύντομα ν' αναπτυχθεί, λόγω της μείωσης της χρονοαπόστασης, θα βλάψει, αν δεν υπακούσει σε συγκεκριμένους κανόνες και δεσμεύσεις. Για το σκοπό αυτό είναι απαραίτητη η συνεργασία της κοινότητας με

υπηρεσίες, φορείς και οργανώσεις και η στήριξη και ανάπτυξη του Φορέα Διαχείρισης του Δρυμού, που συστάθηκε πρόσφατα.

Στην προώθηση της ανάπτυξης, με τους παραπάνω όρους, θα βοηθήσει και η σύνταξη του Σχεδίου Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης. Το σχέδιο αυτό προσδιορίζει τις χρήσεις γης, σ' όλη την έκταση των διοικητικών ορίων της κοινότητας, τις προστατευόμενες περιοχές, τις ανάγκες σε τεχνική και κοινωνική υποδομή, τις ζώνες ανάπτυξης παραγωγικών δραστηριοτήτων και τις περιοχές που είναι κατάλληλες για την ανάπτυξη της αναγκαίας μόνιμης και παραθεριστικής κατοικίας. Τέλος, καθορίζει τις προτεραιότητες και προτείνει πρόγραμμα υλοποίησης των απαιτούμενων έργων και δράσεων, με άμεσους, μεσοπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους.

Ο επίλογος φαίνεται να μην είναι τόσο σχετικός με τις μικρές ιστορίες, ως προς το ύφος, αλλά και το περιεχόμενό του. Από μια ρομαντική και νοσταλγική καταγραφή αναμνήσεων καταλήγει σ' ένα κείμενο με σκέψεις για τις προοπτικές ανάπτυξης του χωριού. Αυτό είναι συνειδητή επιλογή. Η αρχική μου θέληση να μοιραστώ τις μικρές ιστορίες με συγγενείς μου, διαφοροποιήθηκε στη συνέχεια, γιατί σκέφτηκα ότι μπορεί να έχουν ενδιαφέρον και για ορισμένους φίλους συγχωριανούς που αγαπούν το Περιβόλι, νοιάζονται και φροντίζουν για το μέλλον του.

Θα μπορούσαν να γραφούν εκατοντάδες τέτοιες ιστορίες από ανθρώπους που έζησαν περισσότερο από μένα στο χωριό ή και άλλες με ουσιαστικότερο περιεχόμενο, όπως στοιχεία από την πραγματική ιστορία, λαογραφικά δεδομένα, τα ήθη και έθιμα.

Ανάλογο και πολύτιμο υλικό μπορεί να αντλήσει κανείς και από την ποίηση και τα τραγούδια, που αναφέρονται σε ιστορίες και καταστάσεις παλαιότερων εποχών. Όλα αυτά συμπληρώνουν τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του χωριού, στοιχείο απαραίτητο για τις επόμενες γενιές που θα κληθούν να συμβάλουν στην ανάπτυξή του, με τρόπο που να διασφαλίζεται η ιστορική συνέχεια και τα ιδιαίτερα εκείνα πολιτισμικά στοιχεία που μας γοητεύουν στο Περιβόλι.

Τέλος

ΕΝΑ ΔΙΗΓΗΜΑ

Πρόλογος

Το διήγημα ‘Πάντια α φούρλου’, ή ‘Η Πεδιάδα του κλέφτη’, γεννήθηκε από τη σκέψη να γραφτεί η ιστορία του Περιβολίου, καθώς επίσης και ορισμένα στοιχεία από τη σημερινή ζωή των κατοίκων του, σ’ ένα σύντομο κείμενο που να συνδέει, με όχημα τον μύθο και την μυθοπλασία, το παρελθόν με το παρόν. Όλα εμπλέκονται και εναλλάσσονται σ’ έναν εσωτερικό διάλογο της αλήθειας με τη λήθη, του σήμερα με το χτες, για να ανασυνθέσουν το παρελθόν, σε μια τυχαία και αυθαίρετη εκδοχή. Έτσι τα πρόσωπα που εμφανίζονται είναι φανταστικά και κάθε πιθανή ομοιότητα ή ταύτιση με την πραγματικότητα είναι συμπτωματική.

Πάντια α φούρλου
(Η πεδιάδα του κλέφτη)

Καλά του είπε ο Ντίνα. Μέσα στο μικρό δασάκι δίπλα στην πεδιάδα είδε τις τρεις οξιές κι ύστερα το δρομάκι αριστερά που οδηγούσε κατευθείαν στο βράχο. Εκεί δυσκολεύτηκε λίγο, αλλά γρήγορα βρήκε το πέραςμα πίσω από τον γέρικο αγκαθωτό θάμνο. Σύρθηκε, όπως του είπε, γύρω στα πέντε μέτρα, παραμέρισε τα κλαδιά του πεύκου και βρέθηκε στην άκρη του γκρεμού. Δέκα βήματα δεξιά στον κατήφορο ύστερα άλλα τόσα πίσω αριστερά και χώθηκε στη σχισμή του βράχου. Ήταν σκοτεινά. Το αμυδρό φως του φεγγαριού μόλις που φώτιζε την είσοδο. Ο Μπάρι άναψε το φακό. Μπροστά του μια μικρή σπηλιά στις διαστάσεις ενός δωματίου. Κάτω στο μεγαλύτερο μέρος είχε χώμα. Μια μικρή υγρασία αριστερά και στην ίδια πλευρά ένα κενό ανάμεσα στα βράχια όπου κρύφτηκε βιαστικά κάνοντας τεθλασμένη τροχιά μια νυχτερίδα. Θα το δω αύριο, σκέφτηκε ο Μπάρι. Έβγαλε την κουβέρτα από το σακίδιο, έστρωσε πρόχειρα, ξάπλωσε και βυθίστηκε σε σκέψεις.

Πριν από τρία χρόνια έπεφτε το κομμουνιστικό καθεστώς. Ο Μπάρι, ήταν τότε δεκαεπτά χρονών. Ο πλούτος της χώρας πήγαινε στα χέρια αυτών που είχαν τη διαχείριση εξουσιοδοτημένοι από τον λαό. Τι θ' ακολουθούσε κανείς δεν ήξερε. Η βιομηχανία που δούλευε ο πατέρας του έκλεισε. Η μητέρα του φρόντιζε το σπίτι και την κατάκοιτη γιαγιά του. Είναι αυτή που του έμαθε, όταν ήταν μικρός, αρκετές ελληνικές και βλάχικες λέξεις. Ακούστηκε ότι θα τους δώσουν πίσω τα χωράφια που είχαν οι παππούδες αλλά έπρεπε να

περιμένουν. Οι φυλακές άνοιξαν. Αθώοι, ένοχοι, καλοί και κακοί ανακατεύτηκαν με το πλήθος. Άνοιξαν και τα σύνορα με την Ελλάδα. «Πατέρα φεύγω», είτε έτσι ξαφνικά ο Μπάρι ένα χρόνο μετά, μια μέρα του Απρίλη. «Κανονίσαμε με μια παρέα να περάσουμε τα σύνορα. Εγώ με τον φίλο μου τον Ντίνα θα μείνουμε στο Περιβόλι. Οι άλλοι θα πάνε προς τη Λειβαδιά». Στο Περιβόλι, είχε πάει από τους πρώτους εδώ κι ένα χρόνο ο θεϊός του ο Αλία, ο αδερφός της μητέρας του. Είχαν πράγματι ρυθμίσει όλες τις λεπτομέρειες. Ήταν μια ομάδα επτά παιδιών. Ο μεγαλύτερος, εικοσιπέντε χρονών τώρα, είχε κάνει στρατιώτης δυο χρόνια στα σύνορα και ήξερε καλά τα περάσματα. Ο μικρότερος ήταν ο Μπάρι. Δέκα ώρες περπατούν ασταμάτητα μ' ένα σακίδιο στην πλάτη. Ο ένας πίσω απ' τον άλλον, αμίλητοι και σκεφτικοί, ακολουθούν τα μονοπάτια κατά μήκος της κοιλάδας του Αώου, σύμφωνα με τις πληροφορίες που παίρνουν κάθε φορά από τους ντόπιους. Ο Μπάρι φέρνει στο μυαλό του συνεχώς το πρόσωπο της μητέρας του να τον κοιτάει με αγωνία στα μάτια, το βλέμμα του πατέρα του σκεπτικό αλλά ένοχο, γιατί δεν ήταν σε θέση να τον αποτρέψει από την απόφασή του και τα λόγια της γιαγιάς του, καθώς του έδινε ένα κομμάτι πίτα τυλιγμένο σε λαδόκολλα και ένα φάκελο που καταχώνιασε στο σακίδιο, σε μια εσωτερική τσέπη. «Καλή τύχη, παιδί μου». Ύστερα το Πανεπιστήμιο που μόνο γράφτηκε, τους συμμαθητές του, τους φίλους του. Πώς να ήταν άραγε το Περιβόλι; Είχαν αρκετές ώρες που πέρασαν τα σύνορα και δεν έβλεπε καμιά διαφορά. Σαν να περπατούσε στα δικά του μέρη. Τα μονοπάτια, τα βουνά, τα ρέματα, οι οξιές, τα πεύκα, οι φτέρες, τα κοπάδια με τα πρόβατα, όλα

ήταν ίδια κάτω απ' τον ίδιο ήλιο. Ο μεγαλύτερος οδηγούσε την ομάδα ανοίγοντας όποτε χρειαζόταν ένα λεπτομερή χάρτη. Στην επαφή τους με τους ντόπιους έπρεπε να είναι προσεκτικοί. Τα διαφορετικά καθεστώτα δημιούργησαν με το χρόνο και διαφορετικές νοοτροπίες. Οι ντόπιοι εκμεταλλεύτηκαν τα φτηνά μεροκάματα για τις βαριές δουλειές, πολλοί όμως το παράκαναν. Εκείνες τις μέρες είχε γίνει μεγάλος ντόρος για κάποιον τσιφλικά που βρέθηκε σκοτωμένος. Λένε πως μετά από έξι μήνες που είχε απλήρωτο έναν εργάτη Αλβανό, χωρίς χαρτιά, τον κατέδωσε στην αστυνομία. Τον έστειλαν δεμένο πίσω αλλά αυτός ξαναγύρισε κι έγινε το κακό. Είχε ήδη νυχτώσει όταν έφτασαν κοντά στη Φούρκα. Σε μια στάνη, που τη φύλαγε ένας Αλβανός βοσκός, βολεύτηκαν μαζί με τα ζωντανά και αποκοιμήθηκαν κάτω από ένα ξύλινο υπόστεγο καλυμμένο με τσίγκους και φτέρες.

Στο Περιβόλι εκείνος ο χειμώνας δεν έλεγε να τελειώσει. Τα χιόνια σκέπαζαν ακόμη τις ανήλιαγες πλαγιές και μονοπάτια. Ξεκίνησε νωρίς τον Οκτώβρη με πυκνό χιόνι που έφτασε το μισό μέτρο. Η Νομαρχία των Γρεβενών έστειλε μηχανήματα και άνοιξαν τον δρόμο για να μπορέσουν τα τελευταία κοπάδια να κατέβουν στον κάμπο. Μετά τον πόλεμο, που άρχισε να ξανακτίζεται το Περιβόλι και μέχρι τη δεκαετία του '70, το χειμώνα καθόταν στο χωριό ένας φύλακας. Αργότερα, που το χωριό μεγάλωνε, οι φύλακες έγιναν δυο. Όμως τον προηγούμενο χειμώνα άνοιξαν πολλά σπίτια. Λένε πως οι κλέφτες ήταν Αλβανοί που περνούσαν τότε κατά εκατοντάδες. Έτσι η Κοινότητα αποφάσισε να βάλει από φέτος ακόμη έναν φύλακα. Νωρίς το χειμώνα συνέβη κι ένα θλιβερό επεισόδιο.

Ένας από τους φύλακες τραυμάτισε έναν Αλβανό. Ο κόσμος θορυβήθηκε, οι γνώμες διχάστηκαν. Σε άλλους ξύπνησε το θηρίο του ρατσισμού με φράσεις: Εγώ να ήμουν θα τον σκότωνα. Άλλοι πάλι θυμήθηκαν την αιματηρή σύγκρουση με τους Βουβουσιώτες για τα σύνορα στο Μπαϊτάνι, πριν από εκατό χρόνια, για να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι οι Περιβολιώτες είναι αγρόσκυλα. Η αλήθεια είναι πως εκείνο το χειμώνα οι φύλακες βοήθησαν όσο μπορούσαν τούς αλλοδαπούς που είχαν ανάγκη από φαγητό και ρούχα. Αρκετούς μάλιστα τους κοίμισαν στα σπίτια τους για να μπορέσουν την επόμενη μέρα να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Αλλά το καλό το θεωρούν οι άνθρωποι δεδομένο, ενώ το κακό διαδίδεται και παίρνει διαστάσεις. Ο Αλία έμεινε στο χωριό στο μισοτελειωμένο σπίτι του Κώτσου κοντά στη βρύση του Δούκα. Όταν πριν από ένα χρόνο πήγε στο Περιβόλι, τα πρώτα δυο χιλιάρικά τα πήρε για μεροκάματο απ' τον Αλέξη Νούσια που τον έβαλε να τακτοποιήσει την αυλή. Ύστερα έκανε κάτι μερεμέτια στην ίδια γειτονιά, στο σπίτι του Δημητράκη Μακρυγιάννη. Μ' αυτές τις δυο οικογένειες είχε από τότε αποκτήσει φιλικές σχέσεις. Ο πρόεδρος, επειδή ήταν εργατικός και πρόθυμος, τον απασχολούσε σε διάφορες δουλειές. Μια απ' αυτές ήταν να βοηθάει τους φύλακες σαν διερμηνέας για τους περαστικούς Αλβανούς, όποτε χρειαζόταν. Ήταν μπροστά στο επεισόδιο με τον φύλακα και τον Αλβανό. Ήταν μια απλή παρεξήγηση λόγω άγνοιας της γλώσσας, που δεν μπόρεσε να την προλάβει. Ο Αλβανός κάτι είπε και κινήθηκε προς το μέρος τους. Ο φύλακας νομίζοντας ότι απειλείται, σήκωσε την καραμπίνα και του 'ριξε στα πόδια.

Όσοι κατεβαίνουν από την Αλβανία, μουσουλμάνοι, χριστιανοί, Σλάβοι, Βοριοηπειρώτες, Βλάχοι λέγονται από τον κόσμο Αλβανοί, χωρίς καμιά διάκριση. Όμως, σε ορισμένες οικογένειες των Περιβολιωτών υπάρχει και σήμερα ακόμη η ανάμνηση ότι κάπου σ' εκείνα τα μέρη, κοντά στις Πρέσπες και την Αχρίδα, είχαν τα χειμαδιά οι προπάπποι τους. Ας γυρίσουμε για λίγο τον χρόνο πίσω. Επί Τουρκοκρατίας, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, πανίσχυρος ο Αλή Πασάς προσπαθεί να επεκτείνει την επιρροή του ανατολικά, εξουδετερώνει τους αρματολούς που δεν συνεργάζονται μαζί του, συλλαμβάνει και εκτελεί τον Περιβολιώτη αρματολό Γκόγκο Μίσιου και αμφισβητεί τα προνόμια του Περιβολίου που ήταν κατοχυρωμένα με φερμάνια του Σουλτάνου. Λέγεται ότι, λόγω της στρατηγικής του θέσης, μια και έλεγχε τα περάσματα από τη Μακεδονία στην Ήπειρο, το χωριό είχε προνόμια αυτοδιοίκησης από τα πρώτα ρωμαϊκά χρόνια. Για να ελέγξει απόλυτα την κατάσταση ο Πασάς, έσπειρε τη διχόνοια μεταξύ των κατοίκων του Περιβολίου που έφθαναν τότε τις πέντε χιλιάδες. Πολλές οικογένειες που δεν άντεχαν τη νέα τάξη πραγμάτων, σκόρπισαν στη Θεσσαλία και στη Μακεδονία και δεν ξαναγύρισαν. Δέκα χρόνια μετά, ο Πασάς των Ιωαννίνων επεκτείνει την κυριαρχία του σε μεγάλο τμήμα της Θεσσαλίας και στη Μακεδονία μέχρι τον Αξιό. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ο τσέλιγκας Έξαρχος μαζί με διακόσιες οικογένειες φεύγουν απ' το Περιβόλι για να εγκατασταθούν στα μέρη της Αχρίδας δημιουργώντας τους οικισμούς Άνω και Κάτω Ιστόκ. Άλλες εκατό περίπου οικογένειες με τον Μπουϊκλή έφυγαν προς το Πάικο. Και η έξοδος συνεχίστηκε και

στα επόμενα χρόνια της Επανάστασης. Οι περισσότερες από εκείνες τις οικογένειες που έφυγαν με τον Έξαρχο βρέθηκαν μετά από χρόνια στον κάμπο της Θεσσαλίας στα χωριά Καλοχώρι, Χειμάδι, Μακρουχώρι και στον κάμπο της Μακεδονίας, στο Παλιό Σκυλίτσι της Βέροιας, όπου ζουν μέχρι σήμερα κυρίως ως γεωργοί. Σ' αυτή την εποχή της μεγάλης εξόδου των Περιβολιωτών που σκόρπισαν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, αναφέρεται ένα τραγούδι που ακούγεται μέχρι και σήμερα από κάποιες παρέες στα μουαμπέτια στην πλατεία του Περιβολίου, το Μεσοχώρι: 'Βόι Πιρβουλιάτς, βόι λάι μαράτς...' Καημένοι Περιβολιώτες, φευγάτοι από παλιά στους κάμπους, πότε θα γυρίσετε στο βουνό; Δεν νοσταλγήσατε το χωριό σας το όμορφο το Περιβόλι που έμεινε μόνο; Πού είναι τα τσελιγκάτα εκείνης της εποχής, ο γέρο Έξαρχος και ο Μπουμπουνίκας κι εκείνος ο Γκόγκκος ο Μίσιου;

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, σ' όλο τον κόσμο, επικρατούσε μια αναστάτωση. Η Αναγέννηση, με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, των γραμμάτων και των τεχνών, δυνάμωνε την αστική τάξη η οποία αμφισβητούσε πλέον την κυριαρχία της φεουδαρχίας. Η διακήρυξη ανεξαρτησίας στην Αμερική, η επανάσταση εναντίον της φεουδαρχίας στη Γαλλία, ο διαφωτισμός και η Χάρτα του Ρήγα, η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ωρίμασαν τις συνθήκες για την ανάπτυξη επαναστατικών κινημάτων στα Βαλκάνια. Οι λαοί και οι φυλές της περιοχής, που κάποτε αποτελούσαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ξεσηκώνονται.

Οι Βλάχοι έχοντας στα χέρια τους την κτηνοτροφία και την υλοτομία αναπτύσσονται ραγδαία

και στους τομείς των μεταφορών και του εμπορίου. Οι κυρατζήδες αλωνίζουν τα Βαλκάνια και μεταφέρουν τηνπραμάτεια τους από τη Βιέννη μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα. Η Μοσχόπολη αναπτύσσεται σε σημαντικό αστικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Κι όταν καταστρέφεται από τους Τουρκαλβανούς, οι Βλάχοι της Μοσχόπολης και των άλλων χωριών της Πίνδου, που πιέζονται από τον Πασά των Ιωαννίνων, σκορπούν στα Βαλκάνια και τις παραδουνάβιες χώρες και μεγαλουργούν. Τους βρίσκουμε αργότερα να ξεκινούν την Επανάσταση με τον Ιερό Λόχο και αρχηγό τον Υψηλάντη, να πρωτοστατούν στην Επανάσταση του '21, να ενισχύουν τη φρουρά του Μεσολογγίου κι ύστερα να βοηθούν με δωρεές όσο καμιά άλλη από τις φυλές των Ελλήνων το νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

Στη μεγάλη ακμή της Μοσχόπολης είχαν συμβάλει πολλοί Βλάχοι από τα χωριά της νότιας και βόρειας Πίνδου. Το Περιβόλι διατηρούσε οικονομικές σχέσεις και είχε συγγενικούς δεσμούς με αρκετούς κατοίκους αυτής της Μητρόπολης των Βλάχων. Ένα απ' τα παιδιά του Περιβολιώτη Παναγιώτη Νούσια, ο Αλέξανδρος, πήγε εκεί σε κάτι συγγενείς του να μάθει την τέχνη της ραπτικής. Δούλεψε για ένα χρόνο κοντά σε έναν φραγκοράφη που έραβε ευρωπαϊκά ρούχα για τους εμπόρους της πόλης που είχαν δοσοληψίες με τη Βιέννη και τις παραδουνάβιες χώρες μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα. Δίπλα απ' το ραφείο, λίγα μέτρα μακριά από την πλατεία, ήταν το χρυσοχοείο του Δημητράκη Μακρυγιάννη, που πριν από λίγα χρόνια είχε έρθει κι αυτός από το Περιβόλι. Είχε γίνει φίλος με τον συνομήλικό γιο του τον Στέργιο και πήγαινε συχνά στο εργαστήρι. Ο Αλέξανδρος παρατηρούσε με μεγάλο

ενδιαφέρον τον τρόπο που τα κομμάτια από ασήμι και χρυσό μεταμορφώνονταν σε πανέμορφα δαχτυλίδια και βραχιόλια. Πολύ γρήγορα άρχισε να τους βοηθάει και σιγά σιγά έμαθε καλά την τέχνη κι έγινε το δεξί τους χέρι. Παράτησε το ράψιμο και αφιερώθηκε με ζήλο στο κόσμημα. Οι παραγγελίες όλο και πλήθαιναν και αυτό οφειλόταν περισσότερο στο ταλέντο του. Αργότερα παντρεύτηκε τη μικρότερη κόρη του Μακρυγιάννη. Είκοσι χρόνια μετά, όταν καταστράφηκε η Μοσχόπολη, ο Στέργιος Μακρυγιάννης με την οικογένειά του, αφού έμειναν για λίγο καιρό σε κάτι φίλους Αρβανιτόβλαχους στη Φράσαρη, γύρισαν στο Περιβόλι κι εγκαταστάθηκαν στο παλιό σπίτι του παππού του, κάτω από τον Προφήτη Ηλία, στη γειτονιά που έμεναν και οι Νουσαίοι. Οι συγγενείς του Αλέξανδρου, οι φραγκοράφτες, έμειναν μαζί με ελάχιστες οικογένειες στη Μοσχόπολη και αργότερα ακολούθησαν τα караβάνια του Έξαρχου που έφυγαν από το Περιβόλι, κνηγημένα από τον Πασά των Ιωαννίνων, κι εγκαταστάθηκαν στο Μοναστήρι. Ο Αλέξανδρος Νούσιας πήγε στην Κορυτσά, όπου, αφού δούλεψε μερικά χρόνια σαν φραγκοράφτης, άνοιξε τελικά χρυσοχοείο.

Το 1940 οι Ιταλοί με τον Μουσολίνι κηρύσσουν τον πόλεμο. Περνούν τα στρατεύματα στην Αλβανία και αρχίζει η επίθεση στα βουνά της Πίνδου. Ο ελληνικός στρατός ενισχύεται με γενική επιστράτευση. Το ΟΧΙ το είπε ο Μεταξάς κι ο Ελληνικός λαός έτρεξε με πρωτόγνωρο ενθουσιασμό να το κάνει πράξη. Να διώξει τους εισβολείς πολεμώντας ο καθένας για το βιος του κι όλοι μαζί για την πατρίδα. Ο Αλέξης, ο γιος του Παναγιώτη Νούσια, βάζει το χακί και βρίσκεται στην

πρώτη γραμμή. Οι διαταγές ήταν να φυλάνε τα υψώματα δυτικά του Κουλέου για να ελέγχουν την περιοχή της κοιλάδας του Αώου. Στρατοπέδευσαν στην Πάντια α φούρλου. Η στρατηγική για την αντιμετώπιση του εχθρού ήταν απλή. Θα τους άφηναν, με μικρές παρενοχλήσεις και τακτική φθοράς, να προχωρήσουν βαθιά στα βουνά της Πίνδου και στον κατάλληλο χρόνο θα διατάσσονταν επίθεση σε πολλά μέτωπα. Ο χειμώνας ήρθε νωρίς. Το χιόνι άσπρισε τα πάντα. Οι γυναίκες της Πίνδου κουβαλούσαν συνέχεια μάλλινα ρούχα και τρόφιμα. Οι αργαλειοί πήραν φωτιά, το ίδιο κι οι φούρνοι που έψηναν τα καρβέλια. Ο Αλέξης κάτω απ' τη σκηνή συζητά με τον γείτονα και φίλο του τον Δημητράκη, τον γιο του Στέργιου Μακρυγιάννη, στο αμυδρό φως ενός σπαρματσέτου αναμμένου μπροστά από μια μικρή εικόνα της Παναγίας. Το απόγευμα ακούγονταν να πλησιάζουν όλο και πιο κοντά τα κανόνια απ' τη μεριά του Σμόλικα. Η μεγάλη μέρα έφτανε. Ακούστηκε η φωνή του λοχία. «Κοιμηθείτε, αύριο έχουμε πανηγύρι». Έσβησαν το φως και ξάπλωσαν ντυμένοι με τα όπλα παραμάσχαλα. Τον Αλέξη τον πήρε ο ύπνος και τον πήγε πίσω στο Περιβόλι. Ήτανε λέει στον αυλόγυρο του Αϊ Γιώργη την ώρα που σχολνούσε η εκκλησία. Ο παπάς, ο ψάλτης, ο επίτροπος, τα εξαπτέρυγα, τα φλάμπουρα, η εικόνα του Αγίου και ο κόσμος τριγύρω κάτω απ' τον πλάτανο. Το 'ύψωμα', στη δημοπρασία της εικόνας, το πήρε κάποιο παιδί του Βράκα. Η παρέα του με τα όργανα παίρνουν σβάρνα όλα τα σπίτια της γειτονιάς που γιορτάζει σκορπώντας παντού το κέφι. Όλο το χωριό επισκέπτεται με τη σειρά τα σπίτια για να κεραστεί στο πόδι ούζο και λουκούμι. Η μητέρα του τον

κρατάει απ' το χέρι. Στο άλλο χέρι του κουβαλάει τα λουκούμια μέσα στο αυτοσχέδιο σακουλάκι φτιαγμένο δένοντας διαγώνια τις άκρες ενός μυξομάντιλου του πατέρα του. Μετά βρίσκεται στο Κίνικ εκεί που το απόγευμα της ίδιας μέρας χορεύουν όλοι πιασμένοι χέρι χέρι φτιάχνοντας έναν τεράστιο κύκλο. Ο γύφτο-Σωτήρης με το κλαρίνο του μεταφέρει τον δωρικό και επαναλαμβανόμενο ήχο στα βουνά και τις λαγκαδιές. Τον συνοδεύουν το βιολί του Φασούλα, το ντέφι, το λαούτο και το τύμπανο που κρατάνε το ρυθμό. Μπροστά οι γέροντες, ακολουθούν οι νεότεροι κι ύστερα οι γυναίκες με την ίδια ιεραρχία. Ακολουθούν στην ουρά τα μικρά παιδιά αγόρια και κορίτσια. Ύστερα βλέπει από ψηλά το χωριό και τον κόσμο σαν πολύχρωμο ρυάκι να κατευθύνεται προς την πλατεία ή καλύτερα σαν κλειψύδρα να αδειάζει το Κίνικ και να γεμίζει το Μεσοχώρι. Η μουσική εναλλάσσεται με το τραγούδι της παρέας που συνοδεύει τα όργανα. Και ξαφνικά, την ώρα που γεμίζει η πλατεία κι αρχίζει ο τραγουδιστός χορός, τα σύννεφα γύρω του σκοτεινιάζουν. Βροντές και αστραπές παντού στον ορίζοντα. Ένας κεραυνός πέφτει στο καμπαναριό και σκορπάει τον κόσμο. Ξύπνησε από έναν δυνατό κρότο και τον ήχο της σάλπιγγας. Συναγερμός! Η βόμβα που έριξε το αεροπλάνο δεν τους πέτυχε. Ο εχθρός είχε φτάσει στις παρυφές του λόφου. Ο λόχος παίρνει θέσεις. Ύστερα το κανόνι πετυχαίνει τον στόχο και δημιουργεί σύγχυση στις γραμμές του εχθρού. Βροχή οι χειροβομβίδες και η ουρανομήκης ιαχή «αέρααα!, αέρααα!» τρέπουν σε φυγή τους Ιταλούς. Ορισμένοι παραδίνονται. Άλλοι πέφτουν νεκροί από τα βόλια. Ήταν η πρώτη νίκη στον πόλεμο κατά του φασισμού. Η

είδηση φτάνει γρήγορα σ' όλα τα μέτωπα και η επίθεση γενικεύεται. Η στρατιά του Μουσολίνι διαλύεται. Όλος ο κόσμος κολλημένος στα ραδιόφωνα μαθαίνει με έκπληξη για το ελληνικό θαύμα. Το ηθικό αναπτερώνεται. Ο Άξονας μπορεί να νικηθεί!

Πέρασαν σαράντα μέρες απ' τη μεγάλη μάχη στην Πάντια α φούρλου κι ο λόχος του Αλέξη Νούσια έχει στρατοπεδεύσει έξω από την Κορυτσά. Ο ίδιος βρίσκεται στο νοσοκομείο τραυματισμένος στο πόδι από μια αδέσποτη σφαίρα. Μαζί του και ο Δημητράκης Μακρυγιάννης με ελαφρά κρυοπαγήματα στα πόδια. Εθελοντές και εθελόντριες από τη Βόρειο Ήπειρο ενισχύουν τον Ερυθρό Σταυρό και περιποιούνται τους στρατιώτες. Όσοι γίνονται καλά απολύονται και γυρνούν στα σπίτια τους.

Την επόμενη μέρα, ο Μπάρι με την παρέα του ευχαρίστησαν τον βοσκό και άκουσαν τις τελευταίες συμβουλές του για τα μονοπάτια που έπρεπε να ακολουθήσουν ώστε να αποφύγουν τους επαρχιακούς δρόμους με τ' αυτοκίνητα. Τους έδωσε και από ένα ραβδί από ξύλο κρυνιάς, από αυτά που ετοιμάζε στον ελεύθερο χρόνο του για να τα φτιάξει γκλίτσες. Μετά από αρκετές ώρες έφτασαν στη Μόρφα πάνω απ' τη Βουβούσα. Κάθονται να ξαποστάσουν κι ανάβουν ένα τσιγάρο. Σε λίγο από μακριά ακούγονται γαβγίσματα από τσομπανόσκυλα που ξεπρόβαλαν αγριεμένα μέσα από το πυκνό δάσος της οξιιάς. «Καθίστε κάτω κι αν χρειαστεί χρησιμοποιείτε το ραβδί», τους είπε ο οδηγός. Ήταν μια από τις συμβουλές που τους έδωσε ο βοσκός. Και δεν είχε άδικο. Το σκυλιά σε λίγο απομακρύνθηκαν. Σε μια ώρα έφτασαν έξω απ' τη Βουβούσα. Εδώ η ομάδα διασπάται. Οι περισσότεροι

θα τραβήξουν ευθεία προς το Φλαμπουράρι. Ο Μπάρι με τον φίλο του το Ντίνα κόβουν αριστερά για τον τελικό προορισμό, το Περιβόλι. Είχε ήδη σουρουπάσει. «Πού πάτε παιδιά» τους ρώτησε στα βλάχικα ένας περαστικός την ώρα που περνούσαν την παλιά πέτρινη γέφυρα του Αώου. «Στο Περιβόλι», απάντησαν αυτοί. «Α! είστε και τυχεροί, ελάτε». Τους πήγε λίγο παραπέρα, κοντά στο παλιό καφενείο του Κώτσου. «Έλα μάρμπα, τα παιδιά θα σε βοηθήσουν και συ θα τους πας στο Περιβόλι». Ο μάρμπας, ήταν ο Δημητράκης ο Μακρυγιάννης, που πήγε εκείνη την ημέρα στη Βουβούσα με το φορτηγάκι, για να πάρει κάτι ταβανόξυλα. Ανέβηκε νωρίς στο Περιβόλι με σκοπό να τελειώσει την προσθήκη ενός δωματίου, που έχτισε στο σπίτι του για τον μεγαλύτερο γιο του τον Στέργιο. «Έχετε κανέναν γνωστό στο Περιβόλι»; «Είμαι ανεπιός του Αλία, είπε ο Μπάρι. «Ανεπιός του Αλία; Τι λες ρε παιδί μου, ο Αλία είναι φίλος μου. Άντε, ελάτε να βοηθήσετε για να πάμε στο χωριό προτού μας πάρει η νύχτα». Φόρτωσαν τα σανίδια, κάθισαν και οι δυο δίπλα του, στη θέση του συνοδηγού, και ξεκίνησαν. Στο δρόμο συζητούσαν για την κατάσταση στην Αλβανία, για τη νέα τάξη πραγμάτων και για άλλα πολλά, σε μια μικτή γλώσσα με βλάχικες, αλβανικές και ελληνικές λέξεις. Ύστερα ο Δημητράκης άρχισε τις ιστορίες για τα παλιά, τότε που ήταν νέος. Τους μίλησε για τον πόλεμο του '40, για τη μάχη στην 'Πάντια α φούρλου' και τη χαρά της νίκης μετά για το φόβο και την αγωνία για τη ζωή τους. Ύστερα για την ατέλειωτη πορεία μέσα στα χιόνια. Κι όλα αυτά με τον φίλο του τον Αλέξη που κατέληξαν μαζί στο νοσοκομείο της Κορυτσάς. «Έφυγα πρώτος», είπε. «Μετά από ένα μήνα, ήρθε κι ο

Αλέξης. Ήταν αγνώριστος. Δούλευε στον μύλο και το ραφείο του πατέρα του και για ένα χρόνο δεν μιλούσε σε κανέναν. Ούτε σε μένα. Ακόμα μέχρι σήμερα, δεν μου είπε τι του συνέβη. Έμεινε ανύπαντρος. Ίσως να έφταιγε και το τραύμα στο πόδι που του άφησε ένα μικρό κουσούρι. Μετά χαθήκαμε για πολλά χρόνια. Ο Αλέξης έγινε αντάρτης στον ΕΛΑΣ. Στο δεύτερο αντάρτικο δεν πήγε, γιατί κατάλαβε πως οι μεγάλοι είχαν κάνει τη μοιρασιά, αλλά βρέθηκε κι αυτός στα ξερονήσια για πέντε χρόνια. Εγώ δούλεψα στο χρυσοχοείο του πατέρα μου στα Γρεβενά και το κράτησα μετά το θάνατό του. Τώρα το έχει ο γιος μου ο Στέργιος. Αυτός που χτίζει το δωμάτιο και πήραμε αυτά τα ξύλα. Τον βοηθάω σε διάφορα πράγματα. Με συμβουλευεται και στη δουλειά». Μιλούσε μόνος του, σαν να βρισκόταν αλλού, χωρίς να δίνει σημασία αν τον άκουγαν τα παιδιά. Με την κουβέντα πέρασε η ώρα και φτάσανε στο χωριό. Τους υποδέχτηκε ο Αλία που ήταν στο Μεσοχώρι κι έπινε τσίπουρα με τον Γιάννη, έναν απ' τους φύλακες που κρατούσε και το μαγαζί. Ο Αλία τακτοποίησε τα παιδιά σ' ένα από τα πολλά δωμάτια του μισοτελειωμένου σπιτιού που έμενε κι ο ίδιος, με μεταχειρισμένα στρώματα και έπιπλα απ' αυτά που έβρισκε δίπλα στα σκουπίδια και μάζευε στο υπόγειο που το χρησιμοποιούσε σαν αποθήκη. Την άλλη μέρα θα φρόντιζε να τους βρει κανένα μεροκάματο. Ήδη τα μαστόρια άρχισαν τη δουλειά από εκεί που την είχαν αφήσει στις αρχές του χειμώνα. Σίγουρα θα χρειάζονταν εργάτες. Ο Αλία εντάχθηκε πάλι στο ίδιο συνεργείο που κατασκεύαζε το πέτρινο τοιχίο αντιστήριξης στον δρόμο κάτω από τον αυλόγυρο της εκκλησίας του Αϊ Γιώργη.

Σε λίγες μέρες, αρχές του Μάη, ανέβηκε στο χωριό απ' τα Τρίκαλα κι ο Αλέξης ο Νούσιος. Στα Τρίκαλα έμενε μόνιμα, μετά που γύρισε από την εξορία. Δούλεψε για μερικά χρόνια μαζί με τον πατέρα του, που ήταν από τους λίγους που είχαν απομείνει στο επάγγελμα του ράφτη παραδοσιακών ρούχων. Οι φουστανέλες στη δεκαετία του '50 ήταν πια λίγες. Οι κυρατζήδες ακόμη υπήρχαν κι έραβαν γι' αυτούς τις μαύρες κιλότες με τα μαύρα χοντρά σακάκια και τα γκριζα πουκάμισα χωρίς γιακά. Η δουλειά, όσο περνούσαν τα χρόνια, λιγότευε. Ο Αλέξης έμαθε να ράβει ευρωπαϊκά ρούχα δίπλα σ' έναν φραγκοράφτη και σε μερικά χρόνια κατάφερε ν' ανοίξει βιοτεχνία ετοιμών ενδυμάτων. Η δουλειά του πήγαινε πολύ καλά. Αγόρασε καινούργιο σπίτι στα Τρίκαλα κι έχτισε το σπίτι στο Περιβόλι, που το χάρηκαν οι γονείς του την τελευταία δεκαετία της ζωής τους. Όταν έφτασε τα 65, άφησε τη βιοτεχνία στον γιο της αδερφής του και βγήκε στη σύνταξη. Τώρα θα μπορούσε να κάθεται περισσότερο χρόνο στο χωριό, όπως κάθονταν όλοι πριν απ' τον πόλεμο. Από τον Αϊ Γιώργη που ανέβαζαν τα κοπάδια στο βουνό ως τον Αϊ Δημήτρη που τα κατέβαζαν στον κάμπο.

Ο Μπάρι από την άλλη μέρα κιόλας έπιασε δουλειά σαν βοηθός του Αλία. Τ' απογεύματα έκανε κι άλλες δουλειές. Καθάριζε αυλές από τα χόρτα, διόρθωνε περιφράξεις με συρματοπλεγμα ή ξηρολιθιές, κλάδευε δέντρα, κουβαλούσε ξύλα. Το ενδιαφέρον του όμως είχε στραφεί στα μυστικά της τέχνης για το χτίσιμο της πέτρας. Παρακολουθούσε τον Αλία όταν έπιανε και μελετούσε την πέτρα. Κάθε πέτρα είχε το δικό της χαρακτήρα. Ανάλογα με την προέλευσή της, τα

νερά και το χρώμα της, είχε τη θέση της στον τοίχο, όπως επίσης και την ειδική λάξευση με το ανάλογο εργαλείο. Κατάλαβε επίσης πολύ γρήγορα ότι αν μάθει να κτίζεις ξηρολιθιά, ο τοίχος με λάσπη είναι πολύ πιο εύκολος. Η μεγάλη πέτρα δίπλα στη μεσαία και τις δυο ή τρεις μικρές και η σφήνα είναι το μοτίβο που επαναλαμβάνεται σε διάφορους συνδυασμούς. Όσο λιγότερες σφήνες χρειάζονται, τόσο πιο σταθερός γίνεται ο τοίχος. Έτσι, ο Μπάρι από εργάτης κι ύστερα βοηθός γίνεται με το χρόνο ένας από τους καλύτερους τεχνίτες στο χτίσιμο της πέτρας.

Το απόγευμα της ίδιας μέρας, που ήρθε στο χωριό ο Αλέξης, ζήτησε απ' τον Αλία να του τακτοποιήσει την αυλή και αυτός του έστειλε τον Μπάρι γιατί είχε μια επείγουσα δουλειά. Σε τρεις ώρες ο Μπάρι είχε τακτοποιήσει τα πάντα. Απομάκρυνε τα χώματα που έπεσαν από το δρόμο στο πίσω μέρος του σπιτιού, τακτοποίησε τη στοίβα με τα καυσόξυλα, έκοψε τα χόρτα που είχαν θεριέψει, έβαλε στη σειρά τις πέτρες που είχαν περισσέψει από τα θεμέλια του παλιού σπιτιού και, στο τέλος, σκούπισε καλά τον λιθόστρωτο διάδρομο που οδηγούσε από την είσοδο της αυλής στις σκάλες του σπιτιού. Από τον εξώστη τον παρακολουθούσε ο Αλέξης που μαινόβγαινε στο σπίτι τακτοποιώντας τα πράγματα που είχε φέρει μαζί του. Όταν τέλειωσε η αυλή, ο καφές με το λουκούμι και το κρύο νερό από τη βρύση του Δούκα ήταν έτοιμα. «Μπράβο παιδί μου», του είπε και του 'δωσε δυο χιλιάρικα. Τον είχε συμπαθήσει μέσα σε λίγες ώρες που τον γνώρισε. Είδε, περισσότερο από διαίσθηση, πολλά χαρίσματα σ' αυτό το παιδί. Από τότε τον καλούσε τακτικά για διάφορες μικροδουλειές.

Ο Ντίνα τακτοποιήθηκε κι αυτός μετά από λίγες μέρες που ανέβηκαν οι κτηνοτρόφοι με τα πρόβατα στο χωριό. Τον πήρε για βοσκό ένας ξάδερφος του Μακρυγιάννη που είχε τη στάνη στην Πάντια α φούρλου. Δυο φορές τη βδομάδα που κατέβαινε στο χωριό και κοιμόταν με τον Μπάρι του 'λεγε για τα πυκνά δάση από πεύκα και οξιές, τα ουρλιαχτά των λύκων που άκουγε το βράδυ, όταν κάθονταν στο ξέφωτο κοντά στη φωτιά, και για τη μαγευτική καταπράσινη πεδιάδα που έβοσκαν τα πρόβατα. Του είπε ακόμα και για τη σπηλιά που ανακάλυψε ψάχνοντας να βρει ένα αρνάκι που χάθηκε. Πρέπει να ήταν το λημέρι του κλέφτη. Και συνέχισε να λέει στον φίλο του με κάθε λεπτομέρεια τον δρόμο που πρέπει κανείς να ακολουθήσει για να φτάσει και να μπει στη σπηλιά.

Στην Ελλάδα η ξαφνική άφιξη χιλιάδων οικονομικών μεταναστών δημιούργησε ανεξέλεγκτες καταστάσεις. Το κράτος αποδείχθηκε ότι δεν ήταν έτοιμο να χειριστεί αυτό το πρωτόγνωρο φαινόμενο. Οι κινήσεις υπήρξαν σπασμωδικές. Σε μια επιχείρηση, τη λεγόμενη 'σκούπα', χιλιάδες Αλβανοί βρέθηκαν εκτός συνόρων. Μαζί τους κι ο Μπάρι κι όσοι άλλοι βρέθηκαν στο Μεσοχώρι την ώρα που ανέβηκε το περιπολικό. Ήταν Παρασκευή. Ο Μπάρι δούλευε με τον Αλία τον πέτρινο τοίχο αντιστήριξης μιας αυλής στο δρόμο για το Δούκα. Το μεσημέρι τελειώνοντας το μεροκάματο τον φώναξαν από απέναντι ο Νούσιος και ο Μακρυγιάννης για να πιούν μαζί ένα ούζο. Το βράδυ στενοχωρήθηκαν όταν άκουσαν τα κακά μαντάτα. Αλλά το πρωί της Δευτέρας ξαφνιάστηκαν όταν τον είδαν πάλι στο συνεργείο που έφτιαχνε τον τοίχο να

κουβαλάει πέτρες σπρώχνοντας το καροτσάκι στον ανήφορο. Με το που τους άφησαν έξω από τα σύνορα, ο Μπάρι μαζί με άλλα δυο παιδιά δεν έχασαν καθόλου χρόνο. Γύρισαν περπατώντας συνέχεια δυο μερόνυχτα μ' ένα παγούρι νερό κι ελάχιστες ώρες ύπνου.

Το φθινόπωρο είχε τελειώσει η επέκταση του σπιτιού που ετοιμάζε ο Δημητράκης. Στο πανηγύρι της Μικρής Παναγίας ήρθε για λίγο η νύφη του με την εγγονή του, τη Λένα. «Τι όμορφο κορίτσι! σκέφτηκε ο Μπάρι. Την είδε στη βρύση του Δούκα, καθώς κατέβαινε από το κιόσκι της Γκουρντουμπίλια που πήγε να κολατσίσει στο μεσημεριανό διάλειμμα. Όμως κι αυτή του έριξε μια κλεφτή ματιά. Τον χειμώνα ο Μπάρι ακολούθησε τον Αλία στα Τρίκαλα, όπου ο εργολάβος που τους είχε μαζί του σήκωνε μια πολυκατοικία. Την επόμενη άνοιξη που γύρισαν στο Περιβόλι, ο Αλία με τον Μπάρι έκαναν δικό τους συνεργείο και αναλάμβαναν οποιαδήποτε οικοδομική δουλειά τους τύχαινε. Από μερεμέτια και περιφράξεις, μέχρι σπίτια με το κλειδί στο χέρι. Πήραν μαζί τους και τον Ντίνα. Για τα χαρτιά της προσωρινής παραμονής βοήθησαν ο Νούσιας και ο Μακρυγιάννης, που είχαν αρκετές γνωριμίες στη Νομαρχία των Γρεβενών. Το καλοκαίρι ο Μπάρι είδε τους γονείς της Λένας που ανέβηκαν τις μέρες της πανηγυρης. Από κάποιες συζητήσεις κατάλαβε ότι το παιδί τους, που πήγαινε στο Λύκειο, έκανε φροντιστήρια για να δώσει στις Πανελλήνιες εξετάσεις. Έβαλε στόχο να περάσει στην Αρχιτεκτονική του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης.

Δύο χρόνια πέρασαν από τότε που βρέθηκε ο Μπάρι στην Ελλάδα. Τα χρήματα που έβγαζε είχαν πολλαπλάσια αξία στην Αλβανία. Βρήκε τον τρόπο να

στέλνει τις οικονομίες του στον πατέρα του. Αυτός με τη σειρά του, αφού κάλυπτε με το παραπάνω τα έξοδα του σπιτιού, τοποθετούσε το περίσσειμα, όπως όλος ο κόσμος, σε κάποιες ιδιωτικές εταιρίες που δημιουργήθηκαν στο νέο καθεστώς της ελεύθερης οικονομίας, με επιτόκιο που κάλυπτε ένα μεγάλο μέρος του πληθωρισμού. Αυτό το καλοκαίρι ο Μπάρι έτυχε να δουλεύει πάλι στη γειτονιά του Προφήτη Ηλία. Τους ανέθεσε η Κοινότητα να κατασκευάσουν έναν πέτρινο τοίχο στον δρόμο για την Γκουρντουμπίλια, για να συγκρατεί τα χώματα που παρέσερνε το νερό τον χειμώνα απ' την πλαγιά. Μια μέρα του Αυγούστου ακούστηκε δυνατά η φωνή του Δημητράκη: «Αλέξη, η Λένα μπήκε στο Πανεπιστήμιο! Εκεί που ήθελε! Σε λίγες μέρες έρχεται». Ήρθε πράγματι σε τρεις μέρες. Την είδε από μακριά μ' ένα μεγάλο χαρτί στα χέρια να κοιτάζει την αυλή του σπιτιού της. Το απόγευμα της ίδιας μέρας κάλεσε ο Δημητράκης τον Αλία και τον Μπάρι να συζητήσουν για δουλειά. Ήταν κι ο Αλέξης. Έκανε τις συστάσεις. Το ίδιο χαμόγελο, που το θυμόταν από τότε που την πρωτοείδε στη βρύση, φώτισε το πρόσωπό της την ώρα που άπλωσε το χέρι να τον χαιρετήσει. Το μεγάλο χαρτί που κρατούσε η Λένα το πρωί ήταν ένα σχέδιο για τη διαμόρφωση της αυλής και την περιφράξη: πέτρινοι τοίχοι ξηρολιθές που χώριζαν σε λειτουργικά επίπεδα την αυλή, παραδοσιακός φούρνος, πλακόστρωτα και πέτρινη βρύση. Συζήτησαν αρκετή ώρα, συμφώνησαν και, την επόμενη Δευτέρα, αφού τέλειωσαν τον τοίχο του δρόμου, ξεκίνησαν τη δουλειά. Μέχρι να έρθουν τα υλικά, έκαναν τις χωματοургικές εργασίες και χάραξαν τη διαμόρφωση σύμφωνα με το σχέδιο της μέλλουσας αρχιτεκτόνισσας.

Ύστερα άρχισε το χτίσιμο. Η Λένα καθόταν στη βεράντα μ' ένα μπλοκ ζωγραφικής στο χέρι και παρατηρούσε τον τρόπο που χειριζόταν την πέτρα ο Μπάρι. Μετά από μερικές μέρες που άρχισε να διαμορφώνεται η αυλή και κατά σύμπτωση ήταν μόνοι τους, τον κάλεσε έχοντας ετοιμάσει τον καφέ με το λουκούμι και το νερό από τον Δούκα. «Για πες μου, Μπάρι. Άκουσα από τον παππού μου ότι είχες περάσει κι εσύ στο πανεπιστήμιο προτού έρθεις εδώ. Αλήθεια, σε ποια σχολή;» «Στη Γεωλογία, απάντησε σκεπτικός ο Μπάρι.» «Έτσι εξηγείται η ιδιαίτερη σχέση που έχεις με τις πέτρες», είπε η Λένα. Του έδειξε τότε το μπλοκ. Δέκα σελίδες γεμάτες με τη μορφή του σε διάφορες στάσεις κρατώντας πάντα μια πέτρα στο χέρι. Την ώρα που τη λάξευε, την ώρα που την κοιτούσε, την στιγμή που την τοποθετούσε στον τοίχο ή στο πλακόστρωτο. Την κοίταζε με θαυμασμό κι αυθόρμητα τη φίλησε στο μάγουλο. Εκείνη χαμογέλασε. Το απόγευμα της ίδιας μέρας ανήσυχος ο Αλία έπιασε τον Μπάρι και του είπε: « Κάτι έγινε το πρωί με σένα και τη Λένα που δεν άρεσε στον Δημητράκη. Σας είδε από μακριά την ώρα που γύριζε απ' το Μεσοχώρι. Πρόσεχε Μπάρι. Άλλα όνειρα έχει ο παππούς για την εγγονή του. Τέλος πάντων. Το πιο σοβαρό όμως είναι ότι μόλις τώρα πήρα γράμμα απ' την αδερφή μου. Τα λεφτά που τοποθέτησε ο πατέρας σου στις πυραμίδες του Μπερίσα χάθηκαν. Ήταν όλα μια απάτη. Γράφει και για τη γιαγιά σου. Δεν είναι καλά. Δεν τρώει και δεν μιλάει σε κανέναν». Ο Μπάρι ένιωσε το έδαφος να φεύγει κάτω από τα πόδια του. Έμεινε αμίλητος γι' αρκετή ώρα μη ξέροντας τι να κάνει. Και τότε ένιωσε την ανάγκη κάπου να κρυφτεί, όπως όταν έκανε καμιά ζημιά τότε που ήταν μικρός και

τον μάλωνε ο πατέρας του. Θυμήθηκε τη σπηλιά στην Πάντια α φούρλου. Βρήκε στην αποθήκη το σακίδιο που είχε όταν ήρθε στο Περιβόλι κι έφυγε κλεφτά την ώρα που έδυε ο ήλιος.

Μέσα στη σπηλιά ο Μπάρι σκέφτεται τη Λένα, τη γιαγιά, τα χρήματα που χάθηκαν. Μήπως είναι καιρός να γυρίσει πίσω; Αλλά τι να κάνει εκεί. Εδώ έχει τη δουλειά του, τους φίλους του. Έμαθε τόσα πολλά για το Περιβόλι από τις ιστορίες που άκουγε τα βράδια στο Μεσοχώρι, που ένιωθε σαν να ζούσε στο δικό του χωριό. Αλλά τη γιαγιά θα προλάβει άραγε να τη δει; Και μ' αυτές τις σκέψεις αποκοιμήθηκε.

Τι είναι αυτό το ξαφνικό φως στη σπηλιά; Κάποιος έρχεται! Ο θόλος της σπηλιάς ανοίγει διάπλατα και μέσα από ένα μαύρο σύννεφο με κόκκινες λαμπερές ανταύγειες εμφανίζεται ένας αρματωμένος άντρας με μαύρη παραδοσιακή στολή, μαύρη γενειάδα και πράσινα μάτια με σπινθηροβόλο βλέμμα. «Ποιος είσαι;» ψέλλισε ο Μπάρι. «Είμαι ο Γκόγκος ο κλέφτης κι αυτό είναι το λημέρι μου. Άκουσε παλικάρι μου. Μια από τις σοφές κουβέντες του λαού λέει: Ο νιος με τα νιάτα κι ο γέρος με την αρμάτα. Αν όμως ο νιος είναι και αρματωμένος μπορεί να κάνει τα αδύνατα δυνατά. Αρκεί να ξέρει τι θέλει. Εγώ και τα παλικάρια μου ξέραμε για την αδικία που επικρατούσε εκείνη την εποχή. Και πήραμε τ' άρματα για να βοηθήσουμε τους φτωχούς. Το θάρρος μεγαλώνει όταν έχεις με το μέρος σου το δίκιο. Αν αγαπάς τη Λένα, κανένας στον κόσμο δεν μπορεί να σου σταθεί εμπόδιο. Πρέπει να την κλέψεις. Αρματώσου λοιπόν μ' αυτή τη δύναμη της αγάπης και πήγαινε». Αυτά τα λόγια είπε κι έφυγε. Η οροφή της σπηλιάς έκλεισε αλλά έμεινε το φως. Πήγε

προς το μέρος που είδε τη νυχτερίδα να κρύβεται, κάνοντας τεθλασμένη τροχιά, την ώρα που μπήκε χθες το βράδυ στη σπηλιά Υπήρχε ένας στενός διάδρομος, ύστερα μια μικρή αίθουσα και σ' ένα μεγάλο γυφτόκαρφο, καρφωμένο στο βράχο, κρεμασμένη η αρματωσιά του κλέφτη. Δίπλα της μια αρχαία πανοπλία να τον κοιτάζει και να λέει: «Είμαι ο Πάρις, ο γιος του Πριάμου του βασιλιά της Τροίας. Κάποτε παρασύρθηκα κι εγώ από το πάθος μου κι έκλεψα την Ωραιά Ελένη. Αλλά έφερα πολλά δεινά στον τόπο μου». Εξαφανίζονται η αρματωσιά κι η πανοπλία κι ο βράχος μένει για λίγο άδειος και βουβός. Ύστερα όμως αρχίζει να κινείται και να σχηματίζονται σιγά σιγά ανάγλυφες μορφές δεκάδων στρατιωτών. Μαρμαρωμένοι κουνώντας μόνο τα χείλη ψιθύριζαν τα παρακάτω λόγια: «Είμαστε οι Ιταλοί στρατιώτες που πολεμήσαμε στην Πεδιάδα του Κλέφτη. Φύγε όπως φύγαμε κι εμείς που κάναμε το ίδιο λάθος. Γιατί όπως κι εσύ, ήμασταν ξένοι και θέλαμε να πάρουμε κάτι δικό τους». Μια νυχτερίδα κάνει κυκλικές κινήσεις, σβήνει τις μορφές και πετάει προς το στενό πέρασμα κουνώντας αργά τις φτερούγες. Την ακολουθεί μέχρι που φτάνει στην έξοδο, στην άκρη του γκρεμού. Τον τυφλώνει το φως της μέρας και πέφτει στο κενό. Κι η νυχτερίδα γίνεται σταυραετός, τον παίρνει στα φτερά του και τον πάει στο Παλιόκαστρο στην Τίζα. Τον σταματάει ένας Ρωμαίος φρουρός μπροστά σ' ένα μεγάλο φρούριο. «Ε, συ, πού πας»; «Στο Περιβόλι», απαντά ο Μπάρι. «Αν είσαι από κει περνάς, αν είσαι ξένος, φεύγεις» «Είμαι ξένος και περνώ γιατί 'μαι ερωτευμένος». Μα πριν προλάβει να διαβεί, δέκα σαΐτες τον χτυπούν και τον γυρνάνε πίσω. Είναι πάλι στο χείλος του γκρεμού. Μπροστά του

χιονισμένα τα βουνά της Πίνδου, μαύρα σύννεφα στον ουρανό και κάτω η κοιλάδα του Αώου που μόλις διακρινόταν απ' την καταχνιά. Η νυχτερίδα φεύγει με ορμή και χάνεται στο Παλιομανάστρι, μέσα στα ερείπια λίγο πιο πάνω απ' το ποτάμι. Τα ερείπια κουνιούνται. Αόρατα χέρια μαζεύουν τις πέτρες σ' ένα μεγάλο σωρό κι εμφανίζονται τα θεμέλια του Μοναστηριού του Αγίου Λουκά και σαράντα σπιτιών τριγύρω. Παίρνουν νερό και άμμο απ' το ποτάμι, πηλό από τη ρεματιά και άχυρα. Άλλα πάλι κόβουν τα γερασμένα πεύκα και τα οδηγούν στο νεροπρίονο. Κι ύστερα κτίζουν τα θεμέλια και βάζουν τις σκεπές. Το μοναστήρι με την εκκλησιά στη μέση κι' ένα μικρό πανέμορφο χωριό ξεπροβάλλουν. Η νυχτερίδα από το καμπαναριό πετάει προς το μέρος του με τεθλασμένη τροχιά και χάνεται στο μαύρο σύννεφο. Ξαφνικά απ' το σύννεφο ξεπροβάλλει ένας καλόγερος με μαύρα ράσα κι άσπρη γενειάδα και του λέει με βραχνή φωνή: «Άκουσε παιδί μου. Πριν πεντακόσια χρόνια, υπήρχαν πολλοί τέτοιοι μικροί οικισμοί, κατούνα όπως τα έλεγαν: Η Καρίτσα, η Μούρα, οι Μουτσάλες, η Χράπα, το Μπιθούλτσι, το μετόχι της Αγίας τριάδας, ο Αλμπασαράς, το Παλιόκαστρο, τα καλύβια της Βάλια Κάλντα, το Παλιομανάστρι, η Μπανίτσα και η Φράγκα. Οι κάτοικοί τους τα εγκατέλειψαν με τα χρόνια και κατοίκησαν στο Περιβόλι. Ο καθένας τους έφερε μαζί του τα χούγια του μικρού του χωριού. Οι Νουσαίοι και οι Μακρυγιανναίοι κατάγονται απ' τον οικισμό που βλέπεις. Θυμώνουν πολύ αν τους πικράνεις, αλλά και συγχωρούν εύκολα. Ζήτησέ τους συγγνώμη». Και συνεχίζει ο γέροντας: «Για τη γιαγιά σου ήρθε το πλήρωμα του χρόνου. Μακάρι να είχαν όλοι οι

άνθρωποι αυτή την ευλογία απ' το Θεό. Τα χρήματα μην τα σκέφτεσαι. Έρχονται και φεύγουν και ξανάρχονται». Και το σύννεφο με τον καλόγερο χάνεται Ο Μπάρι γυρίζει στη σπηλιά. «Θεέ μου, όνειρο ήταν!» «Ναι παιδί μου, όνειρο είναι». Ακούστηκε η φωνή της γιαγιάς του. «Σου έβαλα στο σάκο όταν έφευγες ένα γράμμα. Ήρθε η ώρα να το ανοίξεις». «Γιαγιά!» φώναξε δυνατά ο Μπάρι και ξύπνησε. Από το μικρό άνοιγμα, που μπήκε στη σπηλιά το βράδυ, έμπαινε αρκετό φως. Γύρισε προς το μέρος που είχε χαθεί η νυχτερίδα και την είδε να κοιμάται σε μια μικρή εσοχή του βράχου. Δεν υπήρχε άλλη έξοδος. Το σημείωμα. «Θεέ μου πώς το ξέχασα!» Ανοίγει τον σάκο και στο εσωτερικό τσεπάκι βρίσκει έναν φάκελο. Ανοίγει τον φάκελο και βρίσκει ένα σημείωμα και ένα σφραγισμένο γράμμα που έγραφε: «Προς τον Αλέξη Νούσια». Διαβάζει το σημείωμα: «Μπάρι, παιδί μου. Τον Αλία εγώ τον επηρέασα να πάει στο Περιβόλι όταν έφευγε για την Ελλάδα. Είχα μια κρυφή ελπίδα ότι θα με συνδέσει με το παρελθόν. Και δεν είχα άδικο. Το κατάλαβα όταν ο θεός σου έστειλε το πρώτο γράμμα στην αδερφή του, τη μητέρα σου. Τώρα, στο τέλος της ζωής μου θα 'θελα να πω μερικά λόγια που με βαραίνουν μια ζωή. Μην ανοίξεις το γράμμα. Δώσ' το στα χέρια του Αλέξη». Ο Μπάρι γυρίζει πίσω σχεδόν τρέχοντας και δίνει το γράμμα στον Αλέξη. Αυτός το ανοίγει με απορία και διαβάζει: «Αλέξη, ήταν μοιραίο έστω και αργά να μάθεις την αλήθεια. Έμαθα πως έμεινες ανύπαντρος, γι' αυτό και βρήκα το θάρρος να σου γράψω. Κι εγώ ανύπαντρη έμεινα. Πιστεύω να θυμάσαι πόσο επαναστάτρια ήμουνα όταν, σαν νοσοκόμα του Ερυθρού Σταυρού, σε γνώρισα τραυματισμένο στην

Κορυτσά. Σ' αγάπησα από την πρώτη στιγμή που σε είδα. Έζησα λίγες μέρες ευτυχίας που με κρατάνε μια ολόκληρη ζωή. Μετά που έφυγες και κατάλαβα πως ήμουν έγκυος, κράτησα το παιδί μας παρά τις αντίθετες αντιλήψεις των γονιών μου. Σε περίμενα αλλά όταν έκλεισαν τα σύνορα έχασα κάθε ελπίδα. Δεν ξέρω αν προλάβουμε να συναντηθούμε. Σου στέλνω το γράμμα με τον εγγονό μας τον Μπάρι. Αγγελική». Συγκινημένος και σαστισμένος ο Αλέξης, αγκαλιάζει τον Μπάρι και δίνει το γράμμα στον φίλο του τον Δημητράκη. Και καθώς αυτός διαβάζει δυνατά κι ο Μπάρι μένει έκπληκτος, λέει ο Αλέξης: «Προσπάθησα τότε να γυρίσω, αλλά δεν τα κατάφερα. Με έπιασαν στα σύνορα και βρέθηκα στην εξορία».

Σε μια βδομάδα, στην Κορυτσά, πάνω από το κρεβάτι της Αγγελικής στέκονται ο Αλέξης, ο Μπάρι, ο πατέρας του, η μητέρα του και δίπλα τους η Λένα, ο Δημητράκης, ο Αλία κι ο Ντίνα. Κι αυτή μ' ένα γαλήνιο χαμόγελο τους αποχαιρετά σηκώνοντας το χέρι και κλείνει τα μάτια για πάντα.

Το καλοκαίρι, στο πανηγύρι του Προφήτη Ηλία, παίζουν τα όργανα στο Μεσοχώρι μέχρι αργά το βράδυ. Στο βιολί ο Φασούλας, στα κλαρίνα το παιδί του Κουσκουρίδα κι ο Ντάσκα από την Κορυτσά, στο τύμπανο και το ούτι τα εγγόνια του γυφτο-Σωτήρη. Τραγουδάει ο Ζέρβας. Η Λένα με τον Μπάρι, τον Αλία και τον Ντίνα χορεύουν στα τρία, караπατάκι, τ' αϊδόνι κι ύστερα συγκαθιστό. Μαζί τους χορεύουν τα παιδιά του Ζιόμπορα, του Γίτση, του Καλόγερου, του Φαρσιαρώτου, του Βράκα, του Γιάτσου, του Παπαθανάση, του Ίττη, του Λαΐτσου, του Τζιμάκη, του Παπαθόδωρου, του Ρίζου, του Σκρίμπα, του

Τσουκανάνα, του Ρήγα, του Γιαννούση, του Πατακιούτα, του Νουλίκα, του Παλάτου, του Παπατόλια, του Σαράντη, του Μπουϊκλή, του Παπαδάμου, του Μάρκου, του Δούκα, του Βαρδούλη, του Μέρμιγκα, του Πουσπουρίκα, του Μούχα, του Οικονόμου, του Παπατάκη, του Μιχολίτση, του Τσιουμπέκου, του Μπέλου, του Χατζή, του Νιμπή, του Τάχου, του Σαΐτη, του Πήχα, του Σκίφτη, του Μπέη, του Καρακίτσιου, του Σιουμουρέκη, του Καψάλη, του Τεγουγιάννη, του Κουτσολιάπη, του Σαββανάκη, του Γκότσια, του Μπαζούκη, του Μίσιου, του Αποστολίνα, του Κουβάτα, του Νάστου, του Μακρή, του Έξαρχου, του Τέτσα, του Ντόντου, του Σαμαρά, του Χουντρουντίνη, του Μπαλαμώτη, του Παπαζήση, του Παπαρίζου, του Μπουμπουνίκα, του Περγίδη... Και πριν το χάραμα, όταν σιγούν τα όργανα, κάποιοι λένε μικρές ιστορίες, κάποιος απαγγέλλει ποιήματα του Τζιουτζίκα και από τον πλάτανο, στην «περιοχή», πίσω από το ιερό της εκκλησίας του Αϊ Γιώργη, ακούγεται το νοσταλγικό τραγούδι για τους ξενιτεμένους, που απλώνεται σαν νανούρισμα πάνω από τις τσίγκινες στέγες των σπιτιών: Βόι Πιρβουλιάτς βόι λάι μαράτς...

Τέλος

Σημείωση: Κατά την άποψη του Προέδρου της Κοινότητας Περιβολίου, Λάκη Ζιόμπορα, ο Γκόγκος Μίσιος έζησε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και όχι στα τέλη του 18^{ου}, όπως αναφέρει στην ιστορία για τη διασπορά των Βλάχων ο Αστέριος Κουκούδης.